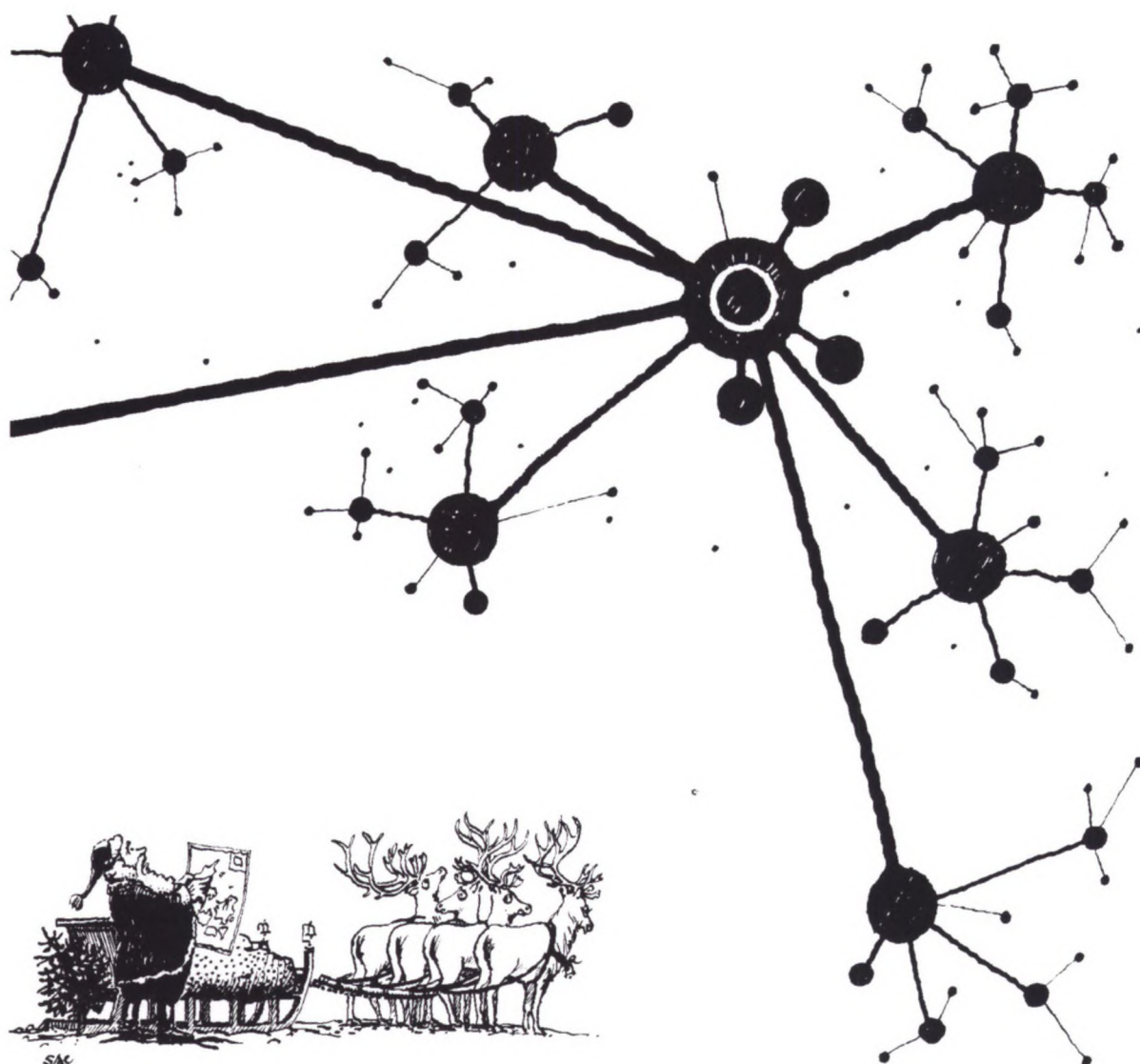
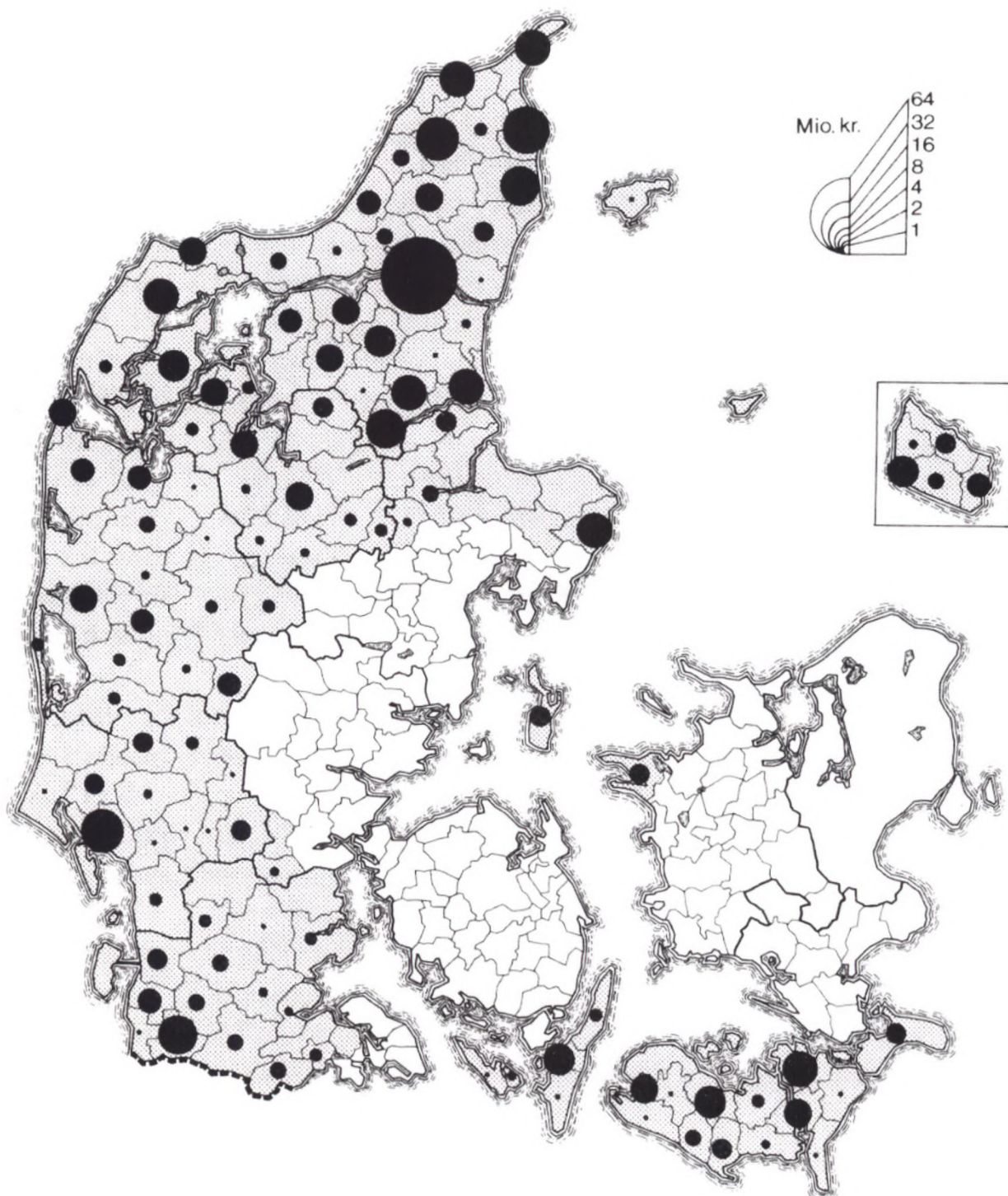

ISBN 87-90413-35-0

EGNSUDVIKLING

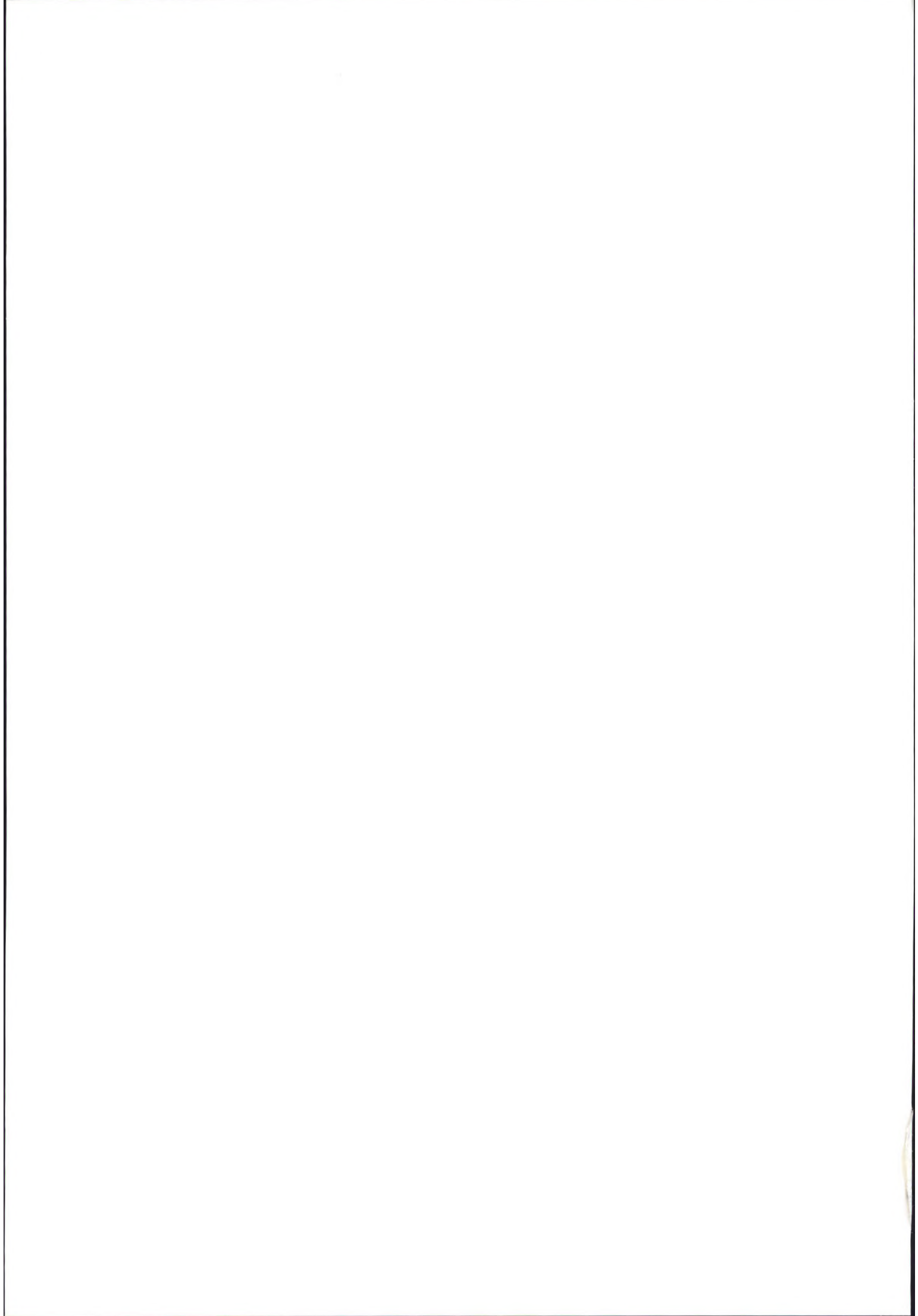
- egnsudviklingens historie i Danmark

Sven Illeris

Dansk Byplanlaboratorium

Byplanhistoriske Noter 54

EGNSUDVIKLING
-egnsudviklingens historie i Danmark
Sven Illeris

Dansk Byplanlaboratorium
Byplanhistoriske Noter 54

EGNSUDVIKLING

-egnsudviklingens historie i Danmark

Copyright Sven Illeris og
Dansk Byplanlaboratorium

ISBN 87-90413-35-0

Skrevet i Times af forfatteren
Layout Jesper Harvest
Trykt af KFS AB, Lund, 2005

Tegningen på forsiden viser
egnsudviklingsstøttens fordeling på
kommuner 1972-82, subsidier i 1982 kr.
Kilde: Peter Maskell i Byplan 6/1983

Tegning på bagsiden af Steen Allin
Vildfaren vejfarende i bymønstret
Udsnit af forside på Byplan 6/1984

Dansk Byplanlaboratorium
Nørregade 36, 1165 København K
Telefon 33 13 72 81

Forord Byplanhistorisk Udvalg

Egnsudvikling handler om erhvervsmæssig og økonomisk udvikling i de enkelte egne. Lige siden dette spørgsmål i 1958 blev genstand for statslig og senere kommunal, amtslig og EU-politik, har det været nært knyttet til fysisk planlægning. Det fremgår af denne redegørelse for egnsudviklingens historie i Danmark, og litteraturlisten viser da også at diskussionerne om egnsudvikling i høj grad er foregået i tidsskriftet Byplan og i Dansk Byplanlaboratoriums skrifter, der afspejler dets møder.

Byplanhistorisk Udvalg har derfor fundet det velbegrundet at udsende redegørelsen i udvalgets note-serie.

Inge Alstrup

Formand for Byplanhistorisk Udvalg

Februar 2005

Indhold

	side
1. Indledning	6
2. Historisk baggrund og det regionale billede i 1950'erne	7
3. Egnsudviklingspolitikens tilblivelse	13
4. Egnsudvikling 1958-1990	16
5. Den ændrede regionale udvikling i 2. halvdel af 1900-tallet	27
6. Egnsudvikling efter 1990	32
7. Konklusion	35
Litteraturfortegnelse	36
Byplanhistoriske Noter	40

Forfatterens forord

Hensigten med denne note er at give en forholdsvis kort oversigt over egnsudviklingsbestræbelserne i Danmark i tiden efter 1945, på baggrund af de økonomiske, erhvervsmæssige og beskæftigelsesmæssige problemer, forskellige egne har lidt under.

Emnet kan afgrænses snævert eller bredt: Egsudvikling er i snæver forstand den statslige politik, der i Danmark blev ført i medfør af den egnsudviklingslov, som eksisterede i perioden 1958-1990. I bred forstand er det alle offentlige bestræbelser på at fremme i de forskellige egne. Dermed har emnet tilknytning til en lang række offentlige politikker og har givet anledning til mange debatter om mål og midler, om årsager og virkninger. Jeg har valgt at afgrænse emnet et sted mellem den snævre og den brede forstand. I hvert fald med hensyn til tre spørgsmål har jeg afstået fra en dækkende behandling, selv om de nævnes lejlighedsvis:

For det første går jeg ikke i dybden med hensyn til årsagerne til de tilstande og de processer, der beskrives, ej heller diskuterer de mange generelle teorier om regionaløkonomisk udvikling (en oversigt herom findes i Illeris 2002).

For det andet er landsplanlægningen ikke medtaget, selv om der gennem årene har været meget samarbejde mellem landsplan- og egnsudviklingsmyndighederne.

For det tredje har jeg afstået fra en systematisk gennemgang af den debat om landsbyernes, landdistrikternes og de mindre øers fremtid, der er ført siden 1970'erne, selvom den naturligvis er meget sammenhængende med egnsudviklingsspørgsmålet.

Der er skrevet uhyre meget om egnsudvikling i Danmark. Ud over de publikationer, der direkte refereres til i teksten, er der i litteraturlisten medtaget nogle af de vigtigste andre bidrag.

Min baggrund for at skrive denne note er, at jeg som ansat fra 1959 i Erik Kaufmanns arbejdsgruppe under Boligministeriets Kommitterede i Byplansager, senere Landsplanudvalgets Sekretariat, der endnu senere indgik i Planstyrelsen – såvel som på mine følgende arbejdspladser i Amternes og Kommunernes Forskningsinstitut, Europa-Kommissionen og Roskilde Universitetscenters Geografiske Institut har kunnet følge egnsudviklingsarbejdet nært fra sidelinien, uden at være direkte impliceret i det.

Jeg vil gerne takke konsulent Torben Nørkær Hansen, Erhvervs- og Boligstyrelsen, kontorchef Niels J. Mau, Indenrigsministeriet, arkitekt Kirsten Andersen og arkitekt Arne Gaardmand for oplysninger og bemærkninger til et udkast til denne note.

Fejl og mangler er selvsagt mit ansvar.

Sven Illeris

1. Indledning

Noten er opbygget sådan at den historiske baggrund først skitseres kort, hvorefter følger en beskrivelse af det regionaløkonomiske billede i 1950'erne, hvor der opstod en bred politisk interesse for problematikken. Kapitel 2 og 3 fokuserer på den statslige egnsudviklingspolitik, EF/EU's senere regionalpolitik og på de kommunale og regionale erhvervs politikker, der blev iværksat i løbet af 1900-tallets anden halvdel. I kapitel 4 bliver der gjort rede for den regionale udvikling i denne periode og det ændrede regionaløkonomiske mønster, der kunne iagttages ved århundredets slutning. I kapitel 5 vil de senere års ændringer i politikkerne blive nævnt.

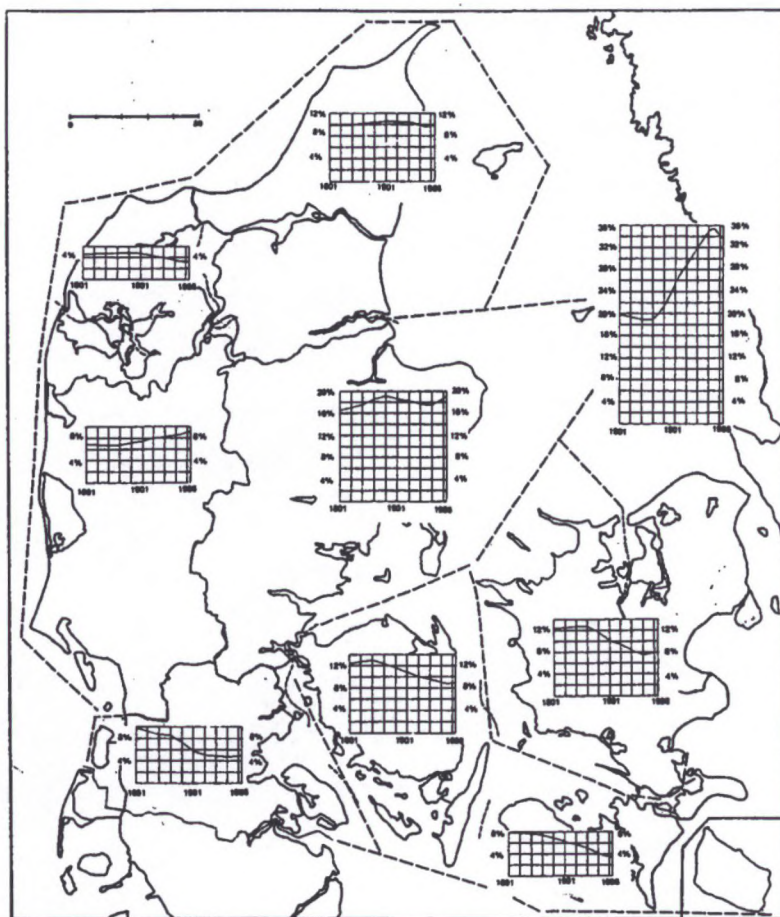
Egnsudvikling eller – som man kalder det på de fleste sprog og fra 1990'erne også i Danmark – regionalpolitik er ikke noget entydigt begreb og manifesterer sig på forskellige måder, alt efter hvad man vælger at betragte som det vigtigste. Ofte fokuserer medier og politikere på befolkningsudviklingen, og i et tyndt befolket land som Norge opfattes det som vigtigt i sig selv at opretholde en befolkning i alle egne. Andetsteds er befolkningsudviklingen snarere en indikator for beskæftigelsesudviklingen, og de to variable følges da også i reglen godt ad (men ikke altid: Der flytter mange mennesker til de franske Middelhavsregioner til trods for at arbejdsløsheden er høj dér). I økonomisk litteratur fokuseres der snarere på produktionens omfang i de enkelte regioner og de derved skabte indkomster. Men nogle indkomster stammer ikke fra produktionen i regionen, og i øvrigt har vi i Danmark først for nylig fået statistik over amternes bruttoregionalprodukt. Fra andre lande – f.eks. Sydeuropas landdistrikter - ved vi at der i 1950'erne og 60'erne skete en enorm fravandring af mennesker, der var arbejdsløse eller havde meget lav produktivitet og indkomster. Folketallet faldt, men hverken produktion og indkomstmasse, som herefter skulle fordeles på færre, så at der pr. person skete en kraftig stigning. Oftest følges de forskellige indikatorer dog nogenlunde ad, og i det følgende benyttes der adskillige til at belyse udviklingen.

2. Historisk baggrund og det regionale billede i 1950'erne

Efter den sidste istid tog mennesket hele Danmark i brug, selvom de skiftende erhvervskulturer – den ældre stenalders jægere og fiskere og den yngre stenalders og senere perioders landbrugere – befolkede nogle egne tættere end andre. Efterhånden skete der imidlertid en udvikling i landbrugsteknikken, der førte til en koncentration af befolkningen på de overvejende lerede jorder på Øerne og i Østjylland, mens de sandede jorder i Vest- og til dels i Nordjylland blev udpint, sprang i lyng og blev meget tyndt befolket. De tidligste bydannelser skete i vikingetiden – 800- og 900-tallet – inderst inde i fjorde og langs åer, mens man undgik lokaliteter der indbød til angreb fra havet. Men i løbet af 1100-tallet fik kongerne de forskellige slags sørøvere under kontrol, og de fleste danske byer blev grundlagt i 1100- og 1200-tallene, især ved Østersø-kysterne. Det var dog kun en lille del af befolkningen, der var byboere, og deres funktion var hovedsagelig at betjene landbefolkningen med handel og håndværk. I det tyndt befolkede Vestjylland opstod kun få byer.

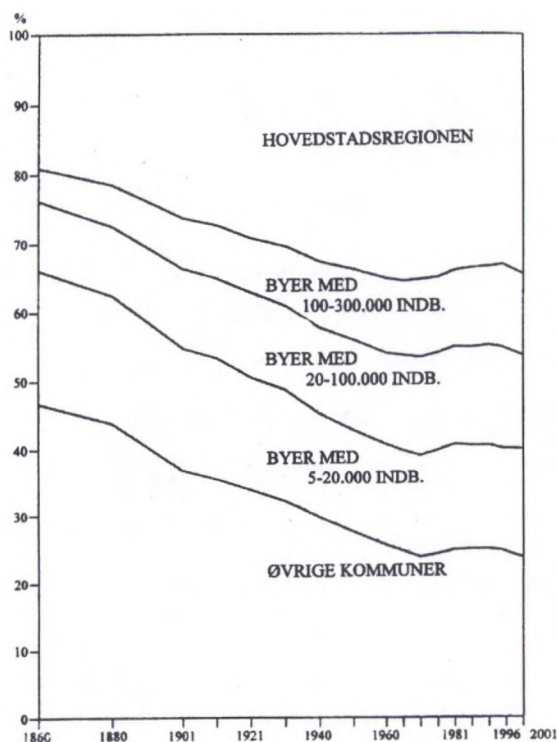
I de følgende århundreder skete der ikke store ændringer i dette billede. Den vigtigste var at København i 1400-tallet blev landets faste hovedstad og af kongerne – især efter enevældets indførelse 1660 – aktivt fremmede denne bys udvikling, samtidig med at hoffet og militæret udgjorde et stort marked for erhvervslivet. København fik efterhånden lige så mange indbyggere som alle de andre byer tilsammen. Men bybefolkningen udgjorde dog omkring år 1800 endnu kun omkring 20 % af det samlede folketal.

Fra midten af 1800-tallet tog industrialiseringen og urbaniseringen fart. Det medførte dramatiske ændringer i befolkningens geografiske fordeling, som det fremgår af figur 1 og 2.

Figur 1. Landsdelenes andele af den samlede befolkning 1801-1986 (inden for grænsen af 1920)

Figur 1 og 2 viser at Københavns andel af befolkningen fra 1860 øgedes voldsomt, mens de fleste andre landsdeles andele aftog. Fordelt på byklasser steg Hovedstadens og de andre større byers andele, mens de små byers og landdistrikternes andele mindskedes. Med andre ord flyttede en stor del af den nu hastigt voksende befolkning til de store byer. En lignende udvikling kunne iagttages overalt i det centrale og nordvestlige Europa – i de fleste lande var bortvandringen fra landdistrikterne endnu større end i Danmark, hvor landbruget fra 1980'erne blev intensiveret med henblik på smør- og bacon-eksport. Alligevel måtte mange finde beskæftigelse i den opløstrende industri, der lokaliserede sig i byerne - først og fremmest i de største, hvor markedet, trafikforbindelserne og udbuddet af kvalificeret arbejdskraft var bedst, og hvor virksomhederne kunne udnytte stordriftsfordelene. Serviceerhvervene fulgte stort set efter, og på denne måde nåede Københavns-regionens folketal midt i 1900-tallet op på en tredjedel af landets samlede.

Figur 2. Byklassernes andele af den samlede befolkning 1860-2001 (inden for grænsen af 1920)

Det fremgår dog af figur 1, at det vestlige Jylland udgjorde en undtagelse fra dette billede, idet landsdelens andel af den samlede befolkning forblev nogenlunde stabil. Det skyldtes meget høje fødselstal kombineret med at hedeopdyrkning gav voksende beskæftigelsesmuligheder. I denne landsdel varierede befolkningstætheden i midten af 1900-tallet mellem 30 og 60 pr. km², mens den i Øst-Danmark nåede 75-90.

Beskæftigelsens struktur i nogle hovedlandsdele i 1950 fremgår af tabel 1.

Tabel 1. Hovedlandsdelenes beskæftigelsesstruktur i 1950, efter bopæl.

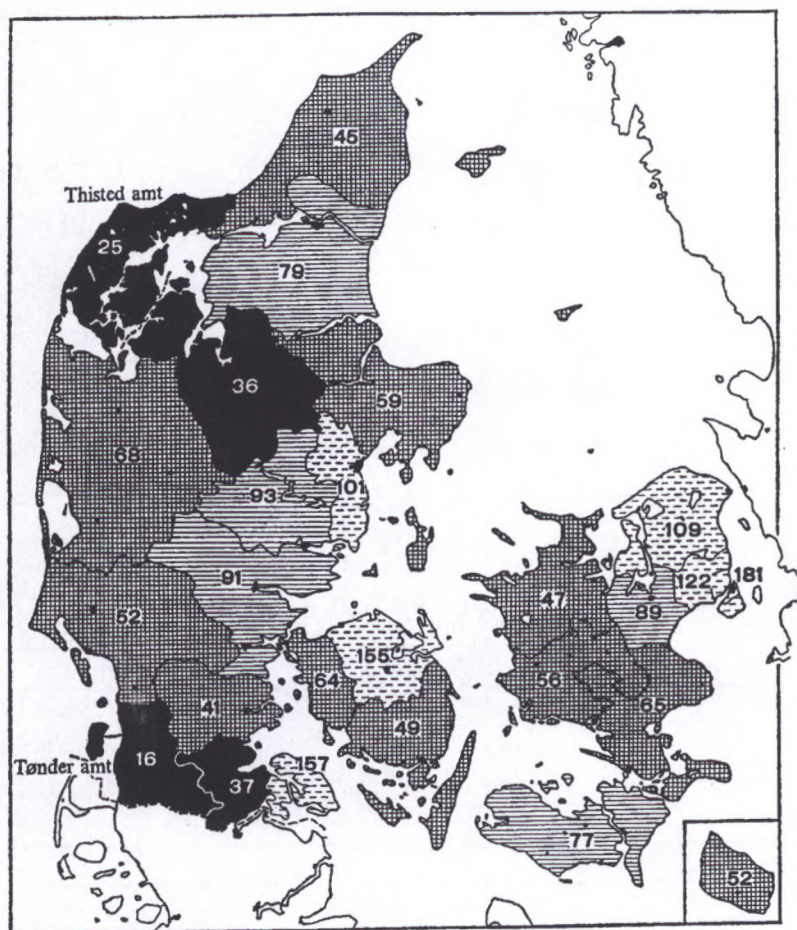
Procent	Landbrug mv.	Industri, byg. & anlæg	Service	Total
Hovedstadsområdet (1)	1,7	42,7	55,6	586.000
Ydre Hovedstadsregion (2)	27,4	35,5	37,1	103.000
Øerne i øvrigt (3)	37,9	30,5	31,6	411.000
Østjylland (4)	29,8	33,4	36,8	305.000
Syd-, Vest- og Nordjylland (5)	44,3	25,9	29,8	512.000
Hele landet	26,6	27,8	39,6	1.917.000

Kilde: Data fra Madsen (1986)

- (1) Københavns og Frederiksberg kommuner, Københavns amt
- (2) Frederiksborg og Roskilde amter iflg. 1970-inddelingen
- (3) Vestsjællands, Storstrøms, Bornholms og Fyns amter iflg. 1970-inddelingen
- (4) Vejle og Århus amter iflg. 1970-inddelingen
- (5) Sønderjyllands, Ribe, Ringkøbing, Viborg og Nordjyllands amter iflg. 1970-inddelingen.

I 1950 var landbrug stadig en stor beskæftigelseskilde, især i de jyske udkantområder hvor det i et amt (Viborg) tegnede sig for mere end halvdelen af alle arbejdspladser. Det var naturligvis et tegn på en lidet fremskreden økonomisk udvikling. Men landbruget var i fuld gang med at blive mekaniseret og kunne klare sin produktion med et hastigt aftagende antal mennesker. Allerede i 1950'erne forsvandt de fleste ansatte medhjælpere, og i 1960'erne indledtes et stort antal sammenlægninger af brug.

Industrien var på den anden side vigtigst i Hovedstaden og andre store byer. Service fandtes der i alle egne, men var i de fattige og tyndt befolkede jyske udkantamter sparsom, så at beskæftigelsens fordeling lignede industriens. På figur 3 vises en mere detaljeret geografisk fordeling af industrialiseringsgraden ved hjælp af indekstal, idet det gennemsnitlige antal arbejdere i egentlige industrivirksomheder pr. 1000 indbyggere i landet som helhed er sat = 100.

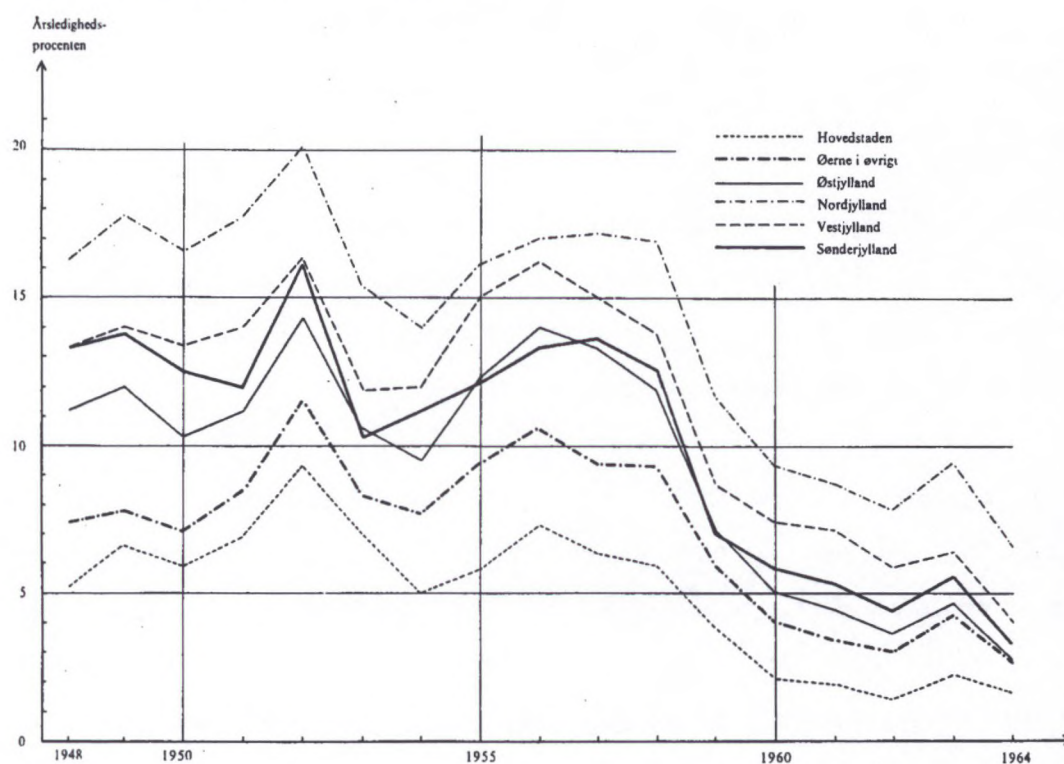

Figur 3. Industrialiseringsgrad i amterne i 1958.

Kilde: Humlum 1961.

Det fremgår at Københavns kommune på dette tidspunkt havde landets højeste industrialiseringsgrad, derefter kommer de andre amter med store byer, mens Tønder og Thisted amter næsten ingen industri havde. Sønderborg amt (med Danfoss) afviger allerede på dette tidspunkt fra det almindelige billede ved at rumme en betydelig industri langt fra storbyerne.

En anden vigtig indikator er arbejdsløsheden. Figur 4 viser for perioden 1948-64 de tal, der fandtes, nemlig arbejdsløse i procent af de arbejdsløshedsforsikrede personer. De er ikke dækkende, fordi det dengang kun blandt mandlige manuelle arbejdere var almindeligt at være forsikret, og de er ikke direkte sammenlignelige med tallene fra den bedre statistik, som indførtes i 1979.

Figur 4. Arbejdsløshedsprocenter i landsdele, 1948-64.

Hovedstaden omfatter her 12 kommuner.

Kilde: Lüttichau 1968.

Af figur 4 fremgår at arbejdsløsheden i landet som helhed var høj i efterkrigstiden frem til 1958, men derefter aftog hurtigt. Der var store geografiske forskelle, med lavest arbejdsløshed i Hovedstadsområdet og højest i de jyske udkantområder, hvor industrien var utilstrækkelig til at kunne opsuge de mange mennesker som landbruget ikke længere kunne beskæftige.

Endelig illustreres ulighederne i tabel 2 over den gennemsnitlige skattepligtige indkomst pr. skattepligtig person i 1950.

Tabel 2. Gennemsnitlig skattepligtig indkomst pr. person i landsdele, 1950.

Hovedstadsregionen (1)	8.080 kr.
Øvrige Sjælland	6.320 kr.
Bornholm, Lolland-Falster	6.800 kr.
Fyn	6.320 kr.
Østjylland (2)	6.310 kr.
Nordjylland (3)	5.640 kr.
Vestjylland (4)	5.830 kr.
Sydjylland (5)	5.790 kr.
Hele landet	6.830 kr.

Kilde: Rasmussen 1968.

- (1) Københavns og Frederiksberg kommuner, Københavns, Roskilde og Frederiksborg amter
- (2) Vejle, Skanderborg, Århus og Randers amter
- (3) Ålborg, Hjørring og Thisted amter
- (4) Viborg, Ringkøbing og Ribe amter
- (5) Haderslev, Åbenrå, Sønderborg og Tønder amter.

Indkomsterne er høje i Hovedstadsregionen, omtrent gennemsnitlige på de sydøstlige øer og i Østjylland, og lave i de jyske udkantområder. Som det påpeges i kilden afhænger de meget af hvor stor en andel af beskæftigelsen der findes i industri og service, og er omvendt proportionale med andelen i landbrug.

For at resumere: Alle indikatorer viser at det økonomiske niveau i midten af århundredet i Danmark var højest i de store byer og lavest i landdistrikterne og udkantområderne – ganske som tilfældet var i alle andre vesteuropæiske lande. Som følge heraf var der siden industrialiseringens begyndelse sket en vandring fra landdistrikter og udkantområder til storbyerne.

3. Egnsudviklingspolitikken tilblivelse

De ovenfor beskrevne regionale velfærdsforskelle havde fra tid til anden fremkaldt krav om udviklingspolitikker i de tilbagestående egne. Men som sagt prioriterede kongemagten i 1700-tallet Hovedstadens vækst, og i 1800-tallet var laissez-faire tankegangen dominerende: Statsmagten skulle principielt ikke blande sig, men lade markedskræfterne råde – det ville føre til den bedste samfundsøkonomiske udvikling. Selvfølgelig var der nogle få offentlige opgaver, f.eks. transportinfrastruktur, forsvarsanlæg og, sygehuse for sindslidende. Ved anlægsinvesteringer i disse sektorer blev der ofte taget hensyn til egne med økonomiske problemer, f.eks. ved bygningen af Esbjerg havn og af Åndssvageanstalten i Rødby (efter at et skibsværft i Rødbyhavn var gået fallit). Men nogen sammenhængende politik var der ikke tale om.

Efter 2. verdenskrig havde de politiske holdninger i Vesteuropa imidlertid ændret sig. Det blev nu bredt accepteret at staten ikke skulle overlade samfundets udvikling til markedskræfterne, men – uden at forlade markedet som den grundlæggende styringsmekanisme – påvirke udviklingen planmæssigt. Keynes-inspireret økonomisk politik var et eksempel herpå, iværksættelsen af systematisk regionalpolitik et andet.

I Danmark var det regionaløkonomiske problem, der i årene efter besættelsen tiltrak sig størst opmærksomhed, de såkaldte arbejdsløshedsøer.. Det var områder, først og fremmest de jyske brunkuls- og tørvemoseforekomster, der under besættelsen havde tiltrukket en stor, overvejende ufaglært, arbejdsstyrke. Under krigens energiknaphed kunne der tjenes store penge ved at grave disse råstoffer op, og der opstod klondykeagtige bebyggelser, hvoraf den mest kendte var i Jetsmark kommune på vestsiden af Store Vildmose i Vendsyssel. Men efter krigen nedtrappedes gravningen og ophørte snart helt, og en mængde beboere blev arbejdsløse. Arbejdsministeriet nedsatte i 1949 en Arbejdsmarkedskommission, der i en betænkning fra 1955 foreslog problemet løst ved fraflytning til andre egne. Men ligesom i Sverige, hvor denne økonomisk rationelle løsning på lignende problemer blev foreslået, viste det sig at den ikke var politisk spiselig. Folk ønskede rimelige levevilkår der hvor de nu engang boede.

To gnister fik så i vinteren 1957-58 et folkekrav omegnsvudvikling til at rejse sig med enorm styrke (Svensson (intet årstal), Møller 1982, Gaardmand 1988, Maskell 1990). Der lå tydeligvis en vidt udbredt latent utilfredshed bag den måde, debatten fængede på.

Den første gnist kom fra den daværende socialdemokratiske finansminister (senere statsminister) Viggo Kampmann. I oktober 1957 havde en ansøgning om skattelempelse fra erhvervsrådet i Jetsmark inspireret ham til at foreslå en bredt anlagt politik, der skulle skaffe mere erhvervsaktivitet til udkantområderne.

En måned senere blev tanken taget op af en vestjysk fabrikant, Gunnar Andreasen. Han var en dynamisk ingeniør, der i 1938 havde startet en kemisk fabrik i en københavnsk forstad. Sundhedsmyndighederne pålagde den imidlertid til at lukke pga forurening. Dr. Aage Aagesen på Københavns Universitets Geografiske Institut har fortalt mig at Gunnar Andreasen opsøgte ham for at bede om et råd om hvor han kunne flytte fabrikken hen. Han pegede på Harboøre Tange mellem Lemvig og Thyborøn, hvor klitterne, Nordsøen og Limfjorden ville udgøre recipienter med stor kapacitet. Det gjorde Gunnar Andreasen så i 1953. Langt senere afstedkom det en stor forureningsskandale, men det er en anden sag.

På Harboøre Tange mødte Gunnar Andreasen imidlertid helt andre problemer. Det var et yderst tyndtbefolket egn, afstandene var lange til alle slags service, transport- og kommunikationsforbindelserne var ringe, og der var ikke skoler på det niveau som ingeniørerne krævede til deres børn. I november 1957 udsendte Gunnar Andreasen en pjece om "Vestjyllands fremtid" med en række konkrete forslag som kunne forbedre landsdelens udviklingsmuligheder.

Regeringen tog samme måned det næste skridt ved at nedsætte et udvalg der skulle undersøge spørgsmålet. Men bevægelsen accelererede, og i december 1957 tog Gunnar Andreasen initiativ til at oprette et "Vestjyllands Udviklingsråd" som – i god forståelse med Viggo Kampmann – i februar 1958 sendte et udkast til en egnsudviklingslov til Folketinget. I maj 1958 forelagde regeringen selv et lovforslag, og efter en ekspresbehandling vedtog Folketinget i juni 1958 en egnsudviklingslov, ifølge hvilken staten kunne støtte erhvervsvirksomhed – især industrielle investeringer – i egne der havde behov for udvikling. Det skete altså hen over hovedet på det siddende udvalg, hvilket er usædvanligt (dets betænkning kom i september 1958). Loven forblev det fundamentale værktøj for egnsudvikling i Danmark til 1990, selvom om detaljerne i den blev ændret adskillige gange.

Det er bemærkelsesværdigt at et under Handelsministeriet (det daværende erhvervsministerium) nedsat Egnsudviklingsråd fik ansvaret for forvaltningen af loven – ikke Arbejdsministeriet der havde nedsat de ovennævnte udvalg. Dette afspejler prioriteringen af de to formål, som egnsudviklingspolitikkerne i såvel Danmark som andre lande har: Dels at fremme produktionen i de pågældende egne (og dermed landets samlede økonomiske vækst), dels at gøre beskæftigelsesmuligheder og levevilkår mere lige i landets forskellige dele. Egnsudviklingsrådets medlemmer blev udpeget blandt erhvervsledere, fagforeningsfolk og lokale politikere, og rådet fik sekretariatsbistand fra Handelsministeriet.

I 1958 stemte den borgerlige opposition i Folketinget imod egnsudviklingsloven, især med ideologiske begrundelser – den blev opfattet som et for stort indgreb i markedsmekanismen. Desuden kritiserede den manglen på en præcis afgrænsning af de områder støtten kunne gives i. Når TV-spillet "Krøniken" i episode 11 lader det være et politisk spørgsmål i 1958 om Kjellerup ligger inden for eller uden for støtteområdet, er det altså en fejl. (Faktisk blev der i de følgende år af og til ydet støtte i velstående dele af landet). Oppositionen var dog ikke upåvirket af keynesianske tankegange, og den kendte økonomiprofessor P. Nyboe Andersen udtrykte f.eks. samme år en ret afbalanceret vurdering. (Han kom senere som handelsminister i regeringen Hartling 1973-75 til at forvalte loven). De borgerlige partier skiftede dog efterhånden stilling, antagelig bl.a. under indflydelse fra de mange venstre-borgmestre og -sognerådsformænd hvis kommuner nød godt af loven. Da egnsudviklingsområderne i 1967 blev afgrænset – se figur 5 – begyndte disse partier at stemme for den.

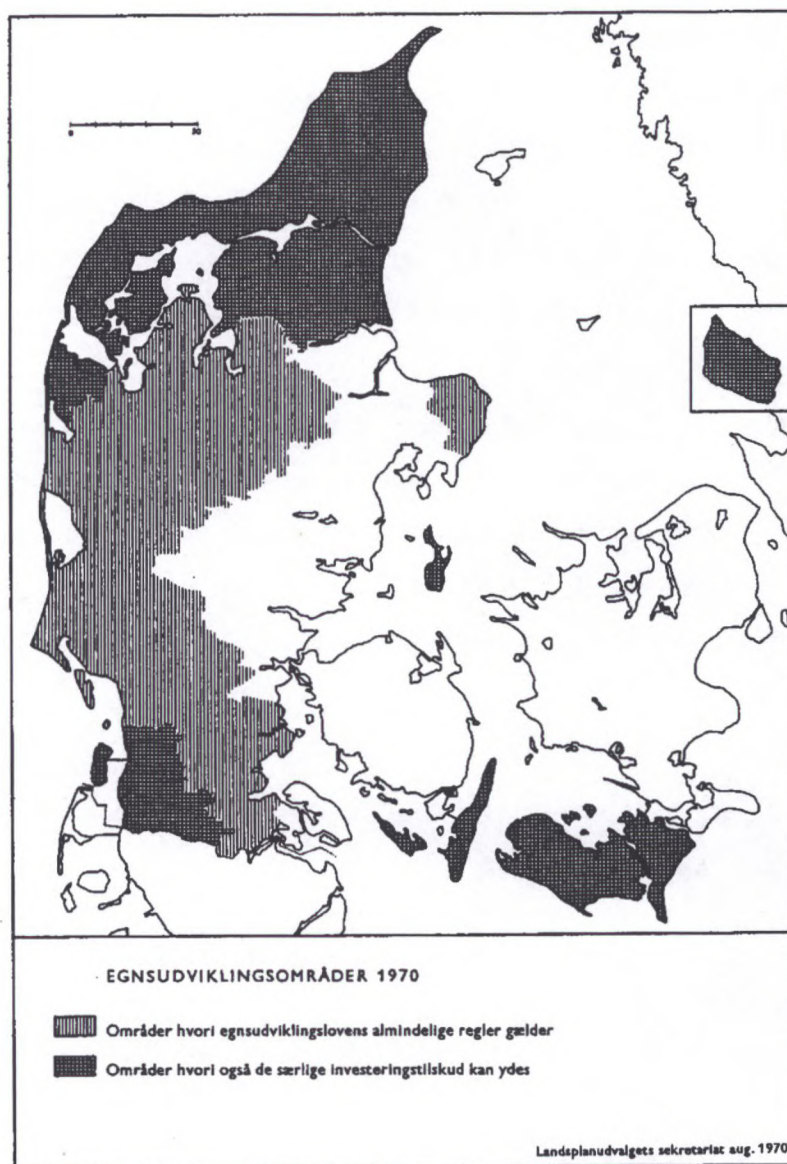
4. Egnsudvikling 1958-1990

Hvordan greb Handelsministeriet og Egnsudviklingsrådet så forvaltningen af egnsudviklingsloven an?

I Handelsministeriet blev man, da loven var vedtaget, klar over at man manglede viden om de enkelte egenes økonomiske situation. (Efter min opfattelse var der i Handelsministeriet ikke var megen tradition for eller kapacitet til analytisk arbejde. Det blev dog ændret i slutningen af 1980'erne). I hvert fald bad Ministeriet om hjælp fra Boligministeriet, som dengang skulle godkende byplaner og de såkaldte dispositionsplaner og i den forbindelse havde oparbejdet en sådan viden. Under Erik Kaufmanns ledelse blev der hos Boligministeriets Kommitterede i Byplansager i 1959 opbygget en arbejdsgruppe der skulle samle og systematisere denne viden. Samarbejdet mellem Handels- og Boligministeriet blev et af udgangspunkterne for den proces, der i 1961 førte til at regeringen nedsatte Landsplanudvalget, der geografisk skulle koordinere regeringens beslutninger (Landsplanudvalgets Sekretariat 1970, Andersen & Kaufmann 1988, Schmidt 1999, Illeris 1999). Erik Kaufmanns arbejdsgruppe blev udvalgets sekretariat. I 1973-loven om region- og landsplanlægning kom der i formålsparagraffen til at stå at der i planlægningen skulle tilstræbes en ligelig udvikling i landet. Gennem årene var der nær kontakt mellem egnsudviklingsforvaltningen og landsplanlægningen.

Hvad egnsudviklingsloven angår, forblev grundtrækkene de samme i hele lovens levetid, men mange detaljer blev ændret. Jeg vil ikke her komme ind på de mere tekniske detaljer om støtten til private investeringer (kaution, lån, tilskud m.v.) og "industrihuse" der blev udlejet på gunstige vilkår. Men i 1967 blev der indført nogle ny bestemmelser.

For det første blev der indlagt et krav om at ministeriet præcist skulle angive de områder, hvori forskellig slags støtte kunne gives. De blev så afgrænset ud fra regionaløkonomiske kriterier, resultatet – som svarer til analysen i denne notes kapitel 1 - er vist i figur 5.

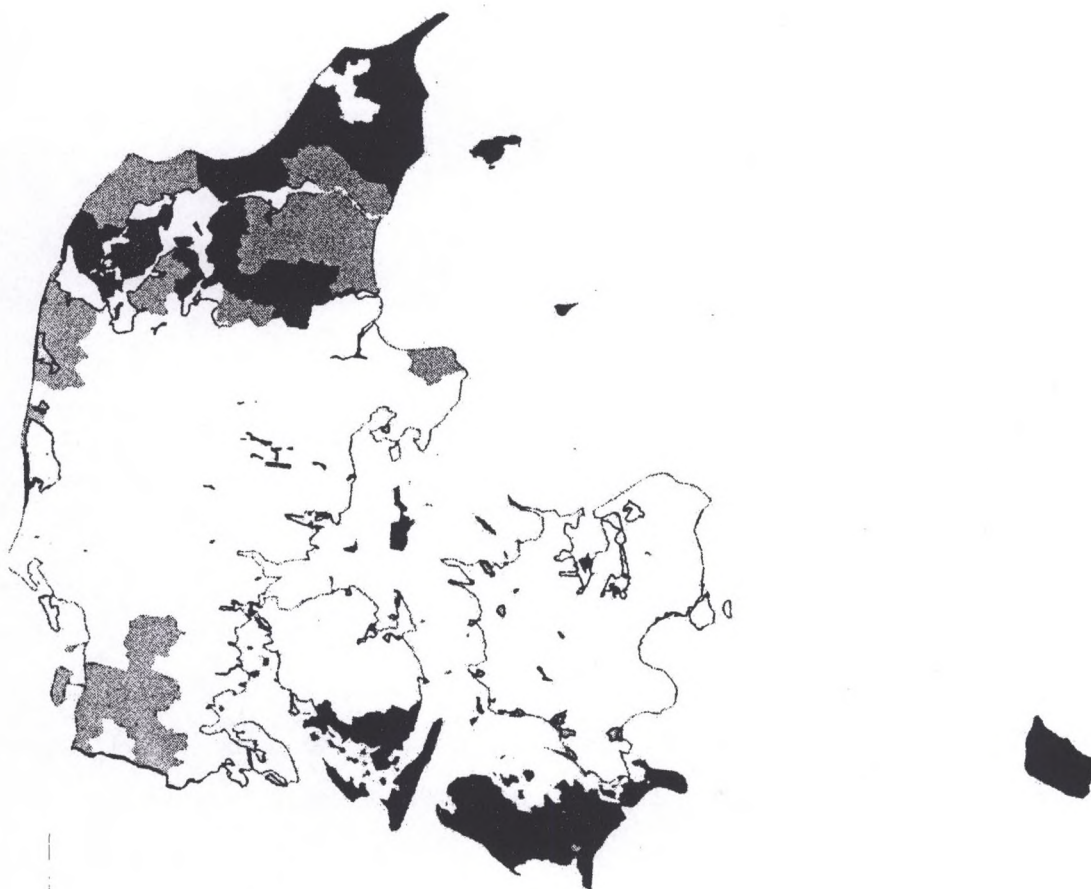

Figur 5. Egsudviklingsområder 1970

Da Danmark i 1973 blev medlem af EF, kunne det danske egnsudviklingssystem uden større problemer indpasses. Det var ganske vist fundamentalt i EF/EU, at medlemsstaterne ikke måtte diskriminere mellem landets egne og de andre medlemsstatsers virksomheder, og det gjorde de enkelte landes regionalpolitikker, når de tilbød en særlig støtte til virksomheder i visse af deres egne. Men allerede i den oprindelige Rom-traktat var der gjort en undtagelse netop for regionalpolitikken vedkommende. Dog kunne medlemsstaterne ikke gøre hvad som helst, såvel virksomhedsstøttens omfang og former som afgrænsningen af støtteområder skulle godkendes af Kommissionen,

Hertil kom at EF i 1975 på britisk initiativ oprettede sin egen regionalpolitik, der udgør den største bestanddel af de omfattende "strukturfonde" der skal sikre samfundenes omstrukturering og økonomisk udligning mellem de forskellige regioner, og som siden begyndelsen af 1990'erne bruger en tredjedel af EU's samlede budget. Som et af de rigeste medlemslande får Danmark dog kun en lille del heraf, og indtil Grønlands udtræden af EF i 1985 blev størstedelen heraf tildelt Grønland.

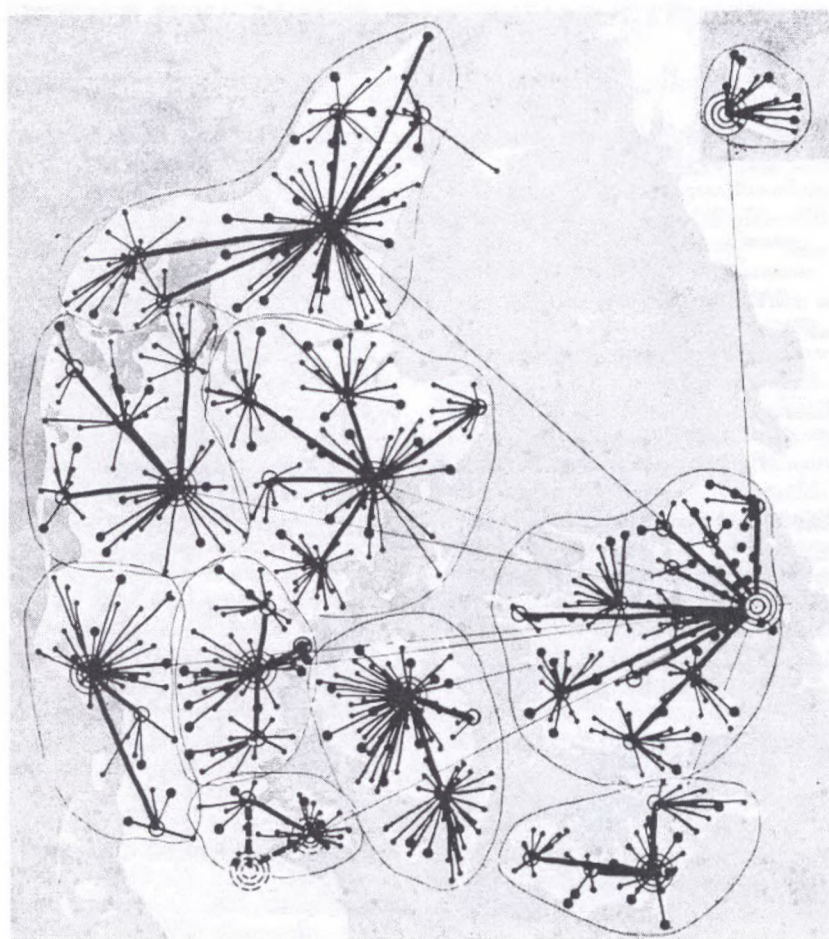
Kortet figur 5 er blevet revideret adskillige gange i årenes løb, og hver gang har det skullet forhandles med Kommissionen. Det nugældende kort, der gælder for strukturfond-støtte, er vist som figur 6. Det fremgår at støtteområderne – stadig opdelt i to grader - er blevet mindre end i 1970, især i Midt- og Vestjylland, mens Nordjylland og de sydøstlige øer stadig må støttes.

Figur 6. Støtteområder i 2004-2006.

Kilde: EU's regionalpolitik: Kort over støttede områder 2000-2006.

For det andet blev der i 1967 i egnsudviklingsloven indsat en paragraf, hvorefter støtten skulle koncentreres til særligt udpegede byer i støtteområderne. Dette var det foreløbige resultat af en diskussion, der i årevis var foregået såvel i Danmark som i stort set alle andre lande, om hvorvidt det var effektivt at satse på "vækstcentre", hvorfra vækstimpulser så efterhånden ville brede sig til de tilgrænsende områder. Denne teori er udformet af den franske økonom Perroux i 1955. I 1959 havde Erik Kaufmann for egen regning baseret sin "stjernebyskitse" (figur 7) derpå.

Figur 7. Erik Kaufmanns stjernebyskitse fra 1959.

Kilde: Kaufmann Rasmussen 1959.

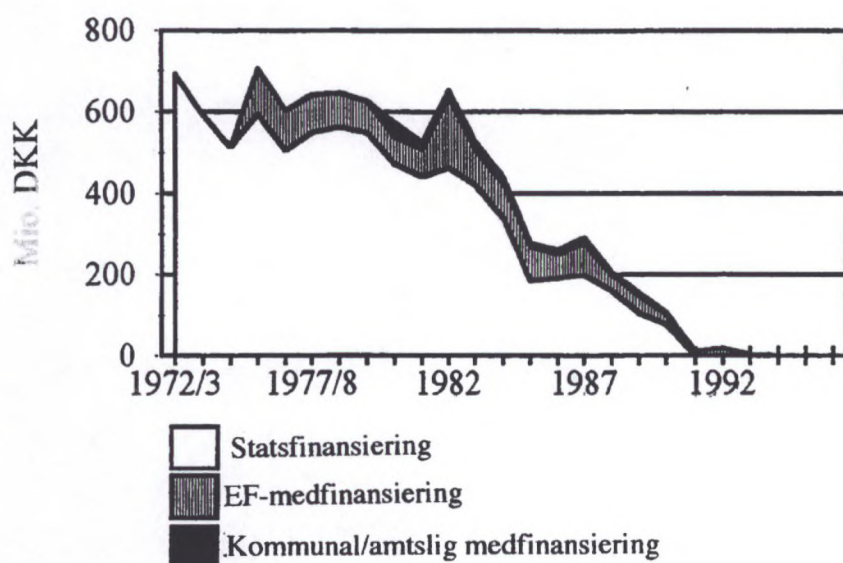
Vækstcentertanken blev i 1960erne vidt udbredt blandt danske landspolitikere (Byplan 1967) og i centraladministrationen. Derimod var mange lokale politikere skeptiske og frygtede at en sådan politik kunne kvæle ellers frugtbare initiativer. På grundlag af paragraffen begyndte Egnspanrådet og Landsplansekretariatet at arbejde med udpegningen, men blev naturligvis udsat for lokalt pres.

I et udkast blev der udpeget 33 byer, nogle med mindre end 5000 indbyggere, hvilket betød at hele ideen med at få større effekt af pengene blev udvandet. Egnsudviklingsrådet bad diplomatisk om at paragraffen udgik af loven, hvilket skete ved dens næste revision i 1972.

I øvrigt skete der mere eller mindre lignende processer i mange lande, og der blev i 1970erne også fra videnskabelig side rettet angreb mod teorien (se f.eks. Kongstad 1977), som halvvejs gik i glemmebogen. De senere i forbindelse med regionplanlægningen udpegede "egnscentre" var baseret på en tankegang om at optimere befolkningens adgang til service, og skal derfor ikke behandles i denne note. En mere indgående oversigt over alle de diskussioner om bymønstret, der foregik i perioden 1959-1979, findes i Illeris 1983.

For det tredje blev i 1967 Egnsudviklingsrådet og dets sekretariat (nu ophøjet til direktorat) flyttet til Silkeborg, som en af de få udflytninger fra København af statslige institutioner.

Statens udgifter i henhold til egnsudviklingsloven var beskedne, sammenlignet med andre vesteuropæiske lande. Når man ser bort fra inflationen, toppede de i 1970erne. Figur 8 viser at de i 1980erne blev skåret drastisk ned.

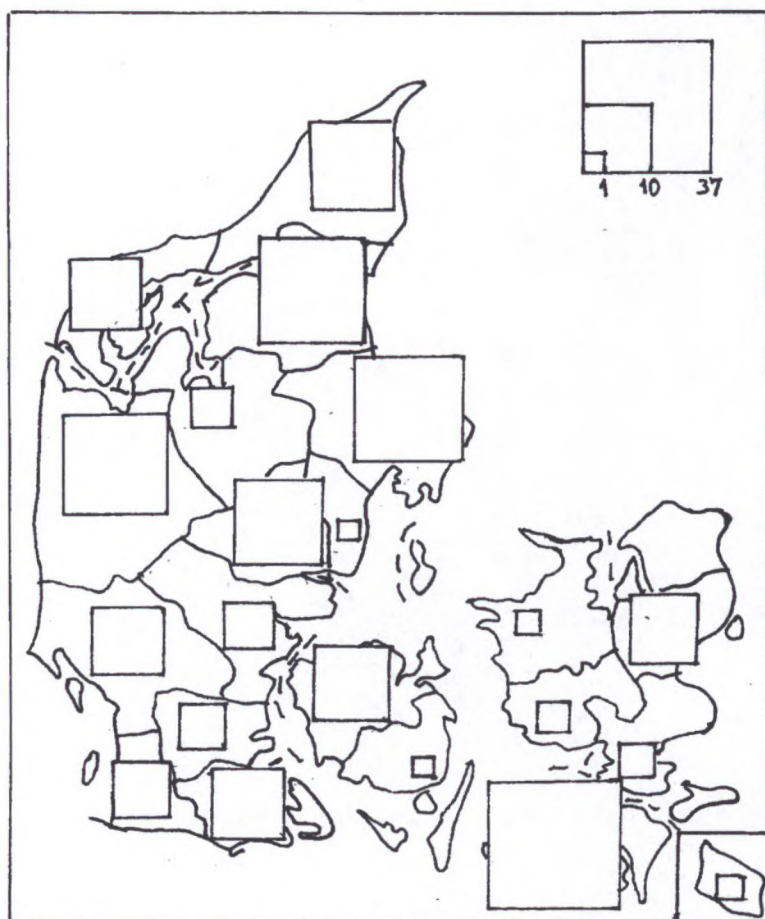

Figur 8. Udgifter til egnsudvikling 1972-1992, i 1995-kroner

Baseret på Egnsudviklingsrådets årsberetninger. Til 1988 tilsagn, derefter udgifter.

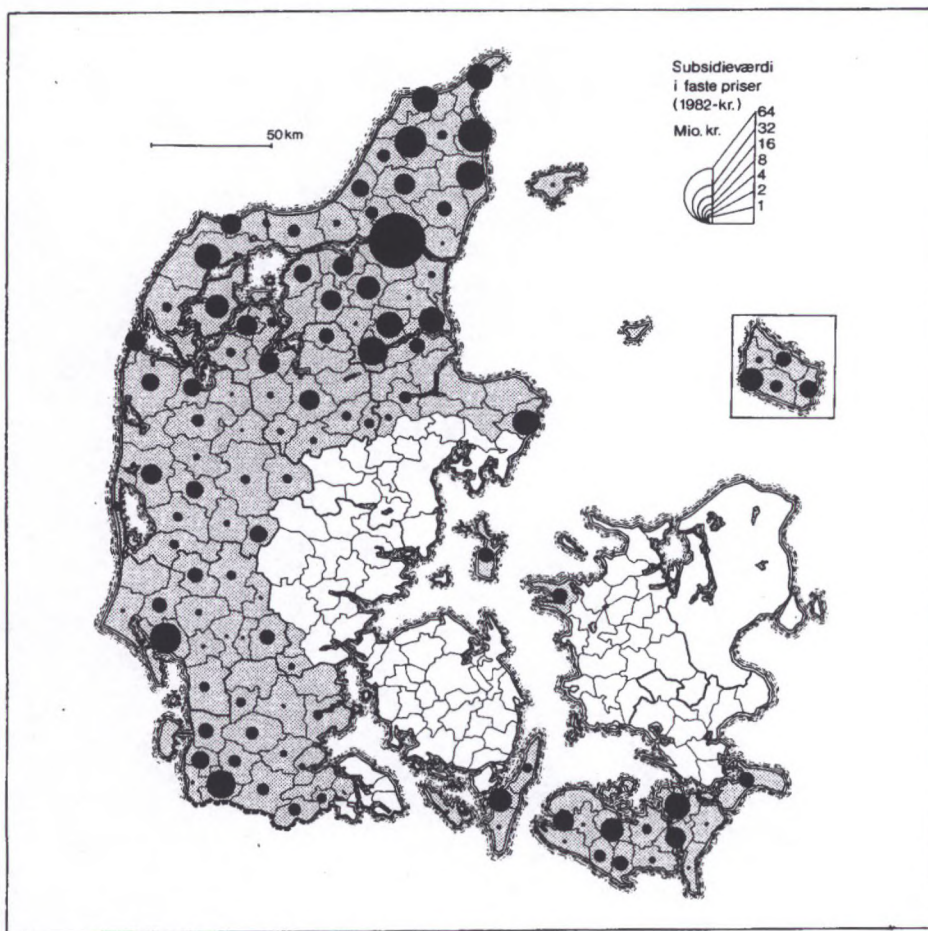
Kilde: Halkier 1998.

Støttens geografiske fordeling er blevet kortlagt for perioderne 1958-65 (figur 9) og 1972-82 (figur 10), på grundlag af Egnsudviklingsrådets årsberetninger.

*Figur 9. Amtsvis fordeling af egnsudviklingsstøtte 1958-1965, i mio. kroner
Omtegnet efter Møller 1982.*

Figur 9 viser at i de første år var støtten nogenlunde ligeligt fordelt over udkantamterne (udover at loven i enkelte tilfælde også blev brugt til støtte i de rigere dele af landet). Øerne fik ca. 30 % af den. Det amt, der fik det største beløb, var Maribo – kun 100-150 km fra København. Her var de fleste modtagere produktionsafdelinger af københavnske virksomheder. Men disse fabrikker, der hovedsagelig beskæftigede sig med ufaglærte rutineopgaver, blev i mange tilfælde lukket senere. Et lignende mønster genfindes i andre europæiske landes regionalpolitik i 1960'erne.

Figur 10. Kommunevis fordeling af egnsudviklingsstøtten 1972-82

Kilde: Maskell 1983.

Figur 10 viser, at i 1972-82 gik størstedelen af støtten til de jyske udkantamter, mens øerne kun fik 10-20 %. Modtagerne var helt overvejende selvstændige, mere stabile virksomheder. Efter 1982 er dette mønster endda blevet endnu mere udpræget. Den beskedne støtte til øerne skyldtes ikke, at der ikke var behov for den – det vil fremgå af kapitel 4 – men at der kun kom få ansøgninger fra disse egne med svagere iværksætterkultur.

Hvad har effekten af egnsudviklingsloven været? Det er et vigtigt spørgsmål, men svært at besvare. Der er mange andre faktorer der har haft indlydelse på den regionaløkonomiske udvikling. Logisk burde virkningen måles i forhold til den udvikling, der ville have været, hvis der ingen egnsudviklingslov havde været – hvilket jo er umuligt. Det mest omfattende forsøg på måling er gjort af Peter Maskell (1981, 1983) som konkluderer at støttens subsidieværdi i 1972-80 svarer til omkring 4 % af industriinvesteringerne i støtteområderne. Men der er ingen samvariation mellem den modtagne støtte og den industrielle vækst. Den direkte effekt på det

samlede udviklingsbillede må siges at have været beskeden, men indirekte virkninger som udryddelsen af mentale barrierer kan godt have været vigtigere.

Regionalpolitik ved hjælp af andre virkemidler end egnsudviklingslovens er vanskelig at afgrænse og måle på nogen præcis måde. Det generelle indtryk er at den toppede i slutningen af 1960'erne og begyndelsen af 1970'erne.

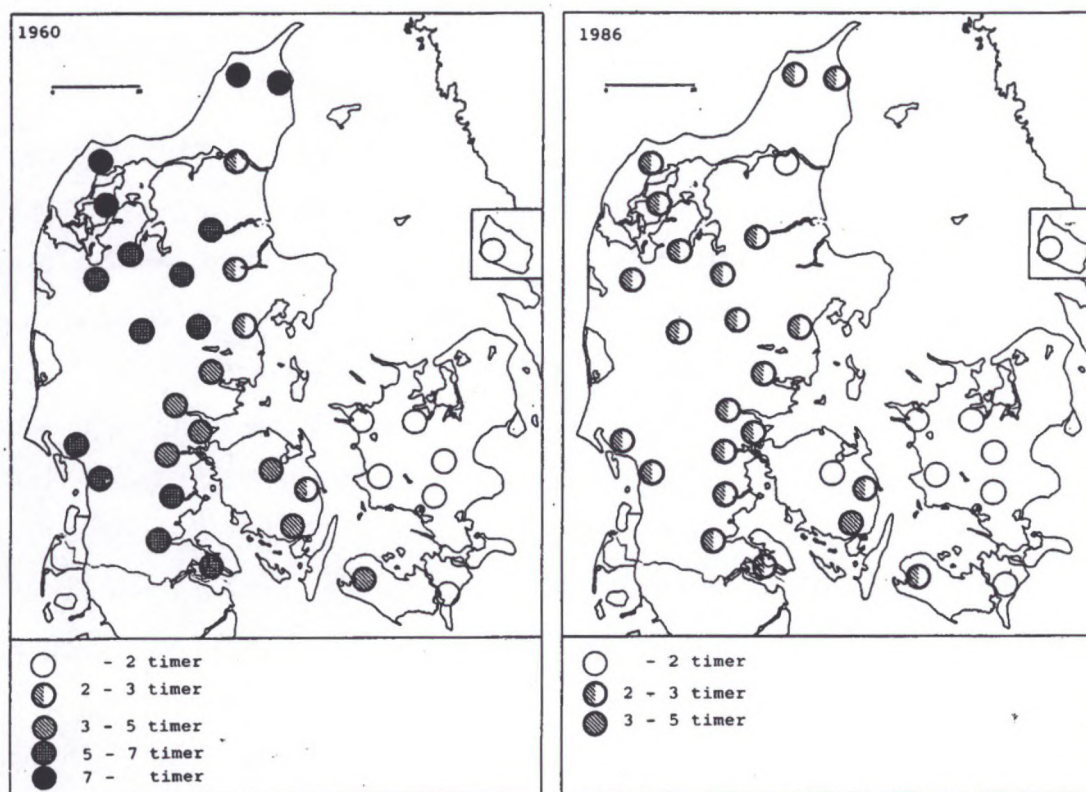
I 1958 forekom det indlysende at det først og fremmest måtte være staten der kunne føre en egnsudviklingspolitik og overføre ressourcer til de områder hvis udvikling skulle fremmes. Allerede dannelsen af Vestjyllands Udviklingsråd viste dog at staten ikke var den eneste aktør. Faktisk havde et lignende råd eksisteret siden 1951 i Sønderjylland, og nogle enkelte udkantbyer havde oprettet lokale erhvervsråd; men disse organisationer havde der ikke været megen opmærksomhed omkring. Deres medlemmer kom typisk fra lokale og regionale erhvervsorganisationer, fagforeninger, banker, uddannelsesinstitutioner o.l., og de blev overvejende finansieret af kommuner og amter. De havde små sekretariater, der ofte også skulle fungere som turistbureauer. Deres aktiviteter omfattede rådgivning, formidling af kontakter og andet der generelt fremmede erhvervsudviklingen, men måtte i almindelighed ikke støtte enkeltvirksomheder med offentlige midler. Deres strategi var typisk at prøve at overtale store industrivirksomheder i København eller udlandet til at oprette fabrikker i deres område.

Da konjunkturerne forværredes efter de to oliekriser, oprettede flere landsdele og kommuner sådanne erhvervsråd, nu også i landets mere velhavende egne. Det samme skete en mængde steder i Vesteuropa og Nordamerika. De fik øgede ressourcer og skiftede i nogen grad strategi, mange lagde nu størstedelen af deres arbejde i at hjælpe allerede eksisterende virksomheder i området og ny iværksættere. Der blev mere opmærksomhed om deres aktiviteter, og forskerne begyndte at interessere sig for dem – i Danmark f.eks. Hjalager, Lindgaard & Snell 1982, Hjalager & Lindgaard 1984, Hanne Tanvig 1986, Møller & Riisom 1988, Kommunernes Landsforening 1996.

Som nævnt i den historiske indledning er der andre statslige beslutninger end de, der blev hjemlet i egnsudviklingsloven af 1958, der påvirker de forskellige egnes økonomiske udvikling. Da blev da også i egnsudviklingsloven nævnt, at Egsudviklingsrådet kunne udtale sig om sådanne beslutninger, ligesom Landplanudvalget skulle foretage en mere systematisk geografisk koordination af de statslige dispositioner. I Sverige kalder man ligefrem det, der svarer til

egnsudviklingsstøtte, "den lille regionalpolitik", mens "den store" er væsentlig mere omfattende.

De formodentlig mest omtalte andre beslutninger vedrører den overordnede transportinfrastruktur. Herunder motorveje – allerede i 1960 fremsatte geografi-professoren i Århus, Johannes Humlum, et forslag om at den nord-syd-gående motorvej i Jylland af egnsudviklingshensyn skulle bygges midt i halvøen, ikke langs østkysten hvor der er flest mennesker og mest erhverv. Når det ikke blev til noget, var grunden at de fleste folketingsmedlemmer var valgt på østkysten. De seneste nord- og vestjyske motorveje har været "betalingen" for at disse egnes folketingsmedlemmer gik ind for Storebælt- og Øresundsforbindelserne. Også mange broer/tunneler er bygget ud fra egnsudviklingshensyn. For persontrafikken har de mange lufthavne i Jyllands udkantregioner, der er blevet udbygget til rutebeflyvning, radikalt øget deres tilgængelighed i forhold til København (se figur 11), i de senere år også i forhold til udenlandske destinationer. Storebæltsbroen har dog efter 1996/97 bevirket at nogle af de indenlandske flyruter er blevet nedlagt. De nord- og vestjyske statshavne er dels udbygget som trafikhavne, dels for at fremme fiskeriet.

Figur 11. Rejsetimer med hurtigste offentlige trafikmiddel mellem København og provinsbyer, vinterhverdage 1960 og 1986 (fra bycenter til bycenter)

Transportanlæg er iøjnefaldende og tiltrækker sig politikeres og mediers interesse. Veje, broer osv. har imidlertid den egenskab at de fører begge veje: De gør det lettere for et udkantområdes virksomheder at markedsføre sig i omverdenen – men også for omverdenens virksomheder at markedsføre sig i det tidligere mere isolerede udkantområde. Det bliver så afgørende, hvilke virksomheder der er mest konkurrencedygtige. F.eks. i tilfældet Langelandsbroen synes det overvejende at have været omverdenens. Generelt viser undersøgelser af de regionaløkonomiske virkninger af ny transportinfrastruktur er små, i hvert fald i lande hvor infrastrukturen på forhånd var ret veludbygget (oversigt i Illeris 2000a).

I de senere år har der internationalt været lagt større vægt på den "bløde" infrastruktur af uddannelses-, forsknings- og kulturinstitutioner og investeringer, der gør en egn attraktiv for det kvalificerede personale – jævnfør Gunnar Andreasens ovennævnte kvaler på Harboøre Tange. Bl.a. er EU's regionalpolitik, der omtales senere, drejet i denne retning. I Danmark spillede sådanne synspunkter en stor rolle, da universiteterne i Odense, Ålborg og Roskilde blev oprettet omkring 1970 (det sidstnævnte skulle dels aflaste Københavns Universitet, dels fremme udviklingen i Syd- og Vestsjælland og på Lolland-Falster). En del af Landbohøjskolen senere flyttet til Foulum øst for Viborg, mens der i Esbjerg, Aabenraa og Nexsø på lokalt initiativ blev oprettet mindre forskningsinstitutter. Men også uden nylokaliseringer er der løbende sket ændringer i regionernes andele af de lange og mellemlange uddannelsespladser, som det fremgår af tabel 3.

Tabel 3. Fordeling af de lange og mellemlange uddannelsespladser, 1985-98

Procent	1985	1998
Hovedstadsregionen	59	53
Århus	21	21
Odense og Ålborg	12	16
Øvrige land og uoplyst	8	10
I alt	100	100
Absolutte tal (omtrentlige)	115.000	170.000
I alt 20-24-årige	398.000	354.000

Kilde: Illeris 2000b

Udbygningen af disse uddannelser har været ledsaget af en reduktion af Hovedstadsregionens andel af dem. Men i absolutte tal har Hovedstadsregionen mellem 1985 og 1998 fået tilskud på over 20.000 uddannelsessøgende, hvoraf mange under eller kort efter uddannelsen har stiftet familie og fået børn.

I nogle lande, især Sverige, er en række af de statslige styrelser, forsknings- og andre institutioner blevet flyttet fra Hovedstaden til forskellige byer, især i udkantområderne. Sådanne flytninger har også været diskuteret i Danmark, men er kun i få tilfælde blevet realiseret, herunder egnsudviklingsforvaltningens flytning til Silkeborg i 1967, der omtales senere. Tanken om sådanne udflytninger blev derefter ”erstattet” af kommunalreformen i og efter 1970, der indebar at en mængde opgaver blev flyttet fra staten til amter og kommuner, og dermed arbejdspladser fra København til amternes og kommunernes administrationssæder. Hertil kom at de større amter og kommuner fik finansiell kraft til at tage nye opgaver op. Alt i alt medførte kommunalreformen beskæftigelsesmæssigt en kolossal relativ fordel for byer og især landdistrikter landet over, i forhold til København.

Endelig må nævnes de kommunale udligningsordninger, dvs. overførslen af penge fra kommuner, hvis indbyggere har overgennemsnitlige indkomster og/eller lidet udgiftskrævende indbyggere (især få børn og ældre) til kommuner hvis indbyggere har lave indkomster og/eller er overgennemsnitligt udgiftskrævende. Deres formål er at kommunerne til en vis grad kan holde samme skatteprocent for at få samme serviceniveau pr. beboer de skal servicere. Ordningen – som med forskellig indretning genfindes i andre vesteuropæiske lande – overfører betydelige beløb fra Hovedstadsregionen til udkantområderne (Hansen 1991, Groes 2004).

For den statslige egnsudviklings vedkommende aftog den stærke politiske og offentlige interesse, der omgav dens start, efterhånden. Det hænger utvivlsomt sammen med den positive udvikling, der i 1960erne og især 1970erne opstod i udkantområderne, og som vil blive omtalt senere. I forskningsverdenen var tendensen nærmest modsat: Den udviste ikke megen interesse for egnsudviklingspolitikken, da den blev indledt, men blev senere stærkt optaget heraf. I 1960erne var denne interesse forbundet med dannelsen af den internationale ”Regional Science Association”, som samlede regionaløkonomer, økonomiske geografer og andre på tværs af traditionelle faggrænser – se f.eks. Olsen 1965 og Illeris & Pedersen 1973. I 1970erne kom en anden tilgang i nogle år til at dominere scenen, nemlig marxister der var stærkt påvirket af teorier om forholdet mellem ulande og rige lande. Men alt i alt må man nok sige at forskningen fik ret begrænset indflydelse på politikken på dette område, undtagen den førnævnte vækstcenterteori.

5. Den ændrede regionale udvikling i 2. halvdel af 1900-tallet

De vestlige samfund har undergået kolossale ændringer i 2. halvdel af 1900-tallet. Det gælder også deres regionale struktur.

Befolkningens fordeling i Danmark fremgår af figur 1 og 2, som læseren bedes blade tilbage til. Omkring 1970 skete der et radikalt skift: Den århundredgamle tendens til koncentration i Hovedstadsområdet ophørte. Regionens folketal gik endda lidt tilbage, og det samme gjaldt dens andel af den samlede befolkning: Fra 35,5 % i begyndelsen af 1970'erne til 33,3 % i begyndelsen af 1990'erne. På den anden side stabiliserede de fleste andre landsdele og byklasser deres andele af totalbefolkningen, dog med undtagelse af Lolland-Falster og Bornholm. Østjyllands andel begyndte endog at vokse, og har gjort det lige siden.

Fra begyndelsen af 1990'erne skete der en tilbagevenden til den traditionelle koncentration i Hovedstadsregionen, men med 1,8 millioner indbyggere i 2004 har den kun øget sin andel til 33,8 % af landets befolkning.

Med undtagelse af de tyndt befolkede nordiske lande brød den traditionelle koncentrationstendens sammen overalt i Vesteuropa og Nordamerika omkring 1970. Men det er ret forskelligt hvad der er sket med befolkningens geografiske fordeling derefter. Både storbyer og udkantområder/landdistrikter udviser perioder med vækst og perioder med tilbagegang, og perioderne er forskellige fra land til land. I de perioder, hvor København er vokset, er f.eks. Paris stagneret, og omvendt. Mønstret må nærmest karakteriseres som en stadigt skiftende mosaik af områder i vækst og områder i tilbagegang.

Ændringerne hænger først og fremmest sammen med det indenlandske flyttemønster. Men den stigende tilvandring fra udlandet – som overvejende er rettet mod Hovedstaden – spiller en betydelig rolle for dennes fornyede vækst. Erhvervsmæssigt ligger der nogle forklaringer i arbejdspladsernes lokalisering, som omtales nedenfor. Men den tidligere nævnte kraftige vækst i de videregående uddannelser, der stadig er overrepræsenteret i Hovedstaden, har også bidraget til befolkningsvæksten her.

Fordelingen af arbejdspladserne i hovederhvervene illustreres af tabel 4. Det skal bemærkes at folketællingstallene fra 1960 og 1970 ikke er fuldt sammenlignelige med registertallene fra 1982 og senere, men hovedtrækkene i udviklingen er sikre nok.

Tabel 4. Beskæftigelsens regionale fordeling 1960-2000

% af landets beskæftigelse		landbrug	indust.+byg-anl.	off. service	privat service	
i alt						
Hovedstadsregionen	1960	7	44	49	47	39
	1970	7	37	46	45	38
	1982	6	30	40	42	36
	1990	6	26	37	41	34
	2000	7	26	37	44	35
Øerne i øvrigt	1960	30	19	17	17	20
	1970	28	20	18	17	20
	1982	27	21	19	17	19
	1990	27	21	20	17	20
	2000	28	18	19	15	18
Østjylland	1960	17	16	14	15	15
	1970	17	17	15	16	16
	1982	17	19	17	17	17
	1990	16	20	18	18	18
	2000	17	20	18	18	19
Syd-.Vest- & Nordjyll.	1960	46	21	20	21	25
	1970	49	25	22	22	26
	1982	50	31	24	24	28
	1990	50	33	25	24	28
	2000	48	35	26	23	28
I alt		100	100	100	100	100
= tusinder	1960	370	760	240	640	2.010
	1970	240	830	420	800	2.290
	1982	190	640	800	910	2.540
	1990	140	690	800	1.010	2.650
	2000	100	650	820	1.170	2.750

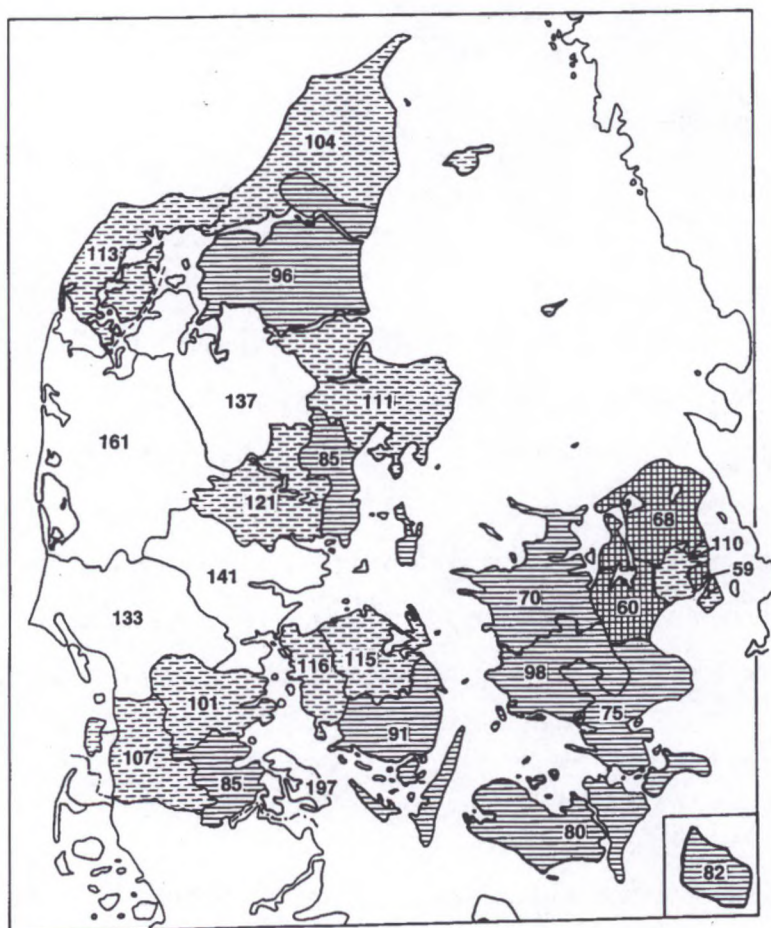
Tabel 4 viser

- en stærkt aftagende beskæftigelse i landbrug, som selvsagt har ramt provinsen hårdest, især de jyske udkantområder;
- en stagnation i industrien, hvor beskæftigelsen toppede i 1960erne. Midt i århundredet var denne sektor, som det fremgik af tabel 1 og figur 5, stærkt koncentreret i Hovedstadsregionen, men siden er der vendt helt rundt på dens lokalisering, så at den nu er stærkest repræsenteret i de jyske udkantområder, mens Hovedstaden og de sydøstlige øer har mistet mange arbejdspladser;
- en kraftig vækst i den offentlige service i 1960erne og 70erne, derefter et næsten konstant antal arbejdspladser. Mens denne sektor midt i århundredet var på et højere niveau i Hovedstaden end de andre dele af landet, er der siden

sket en kolossal vækst i provinsen, ikke mindst i landdistrikterne hvor kommunalreformen som nævnt gjorde et tidssvarende serviceniveau muligt;

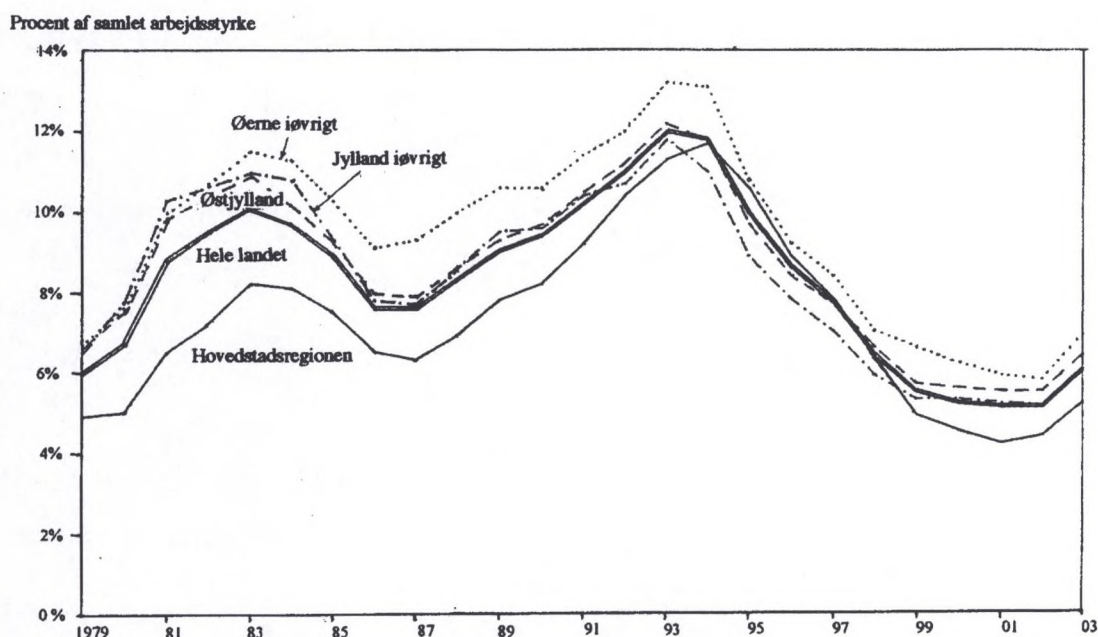
- en stærk vækst i den private servicesektor, hvor næsten hele beskæftigelsesforøgelsen i 1990erne foregik. Indtil 1980erne skete der en vis geografisk decentralisering i denne sektor, men det er især "forretningsservice" (konsulenter, IT-service, software ol) samt kultur og underholdning, der er vokset i 1990erne, og disse erhverv er stærkt koncentreret i Hovedstaden;
- dermed er det samlede antal arbejdspladser stagneret i Hovedstadsregionen indtil omkring 1990, hvorefter det er steget igen. På øerne har der været en beskeden vækst, mens der i Jylland har været en kraftig vækst, især i industri og offentlig service.

Den drastiske forskydning i industriens lokalisering kan også illustreres ved figur 12, der viser industrialiseringsgraden i 1989 med de samme signaturer som figur 3.

Figur 12. Industrialiseringsgrad i de gamle amter 1989

(Helt sammenlignelige er de dog ikke, idet figur 3 kun medtog arbejderne, mens figur 12 medtager hele personellet). Det fremgår at de gamle amter, der i 1958 havde lavest industrialiseringsgrad, i 1989 stort set har højest, og omvendt.

Figur 13. Arbejdsløshedsprocenter i landsdelene 1979-2003

Af figur 13 fremgår arbejdsløshedsprocenter på hele arbejdsmarkedet fra 1979, hvor den nuværende statistik blev etableret. Da var arbejdsløsheden allerede væsentligt højere end i 1960'erne, og den toppede i 1993. Omkring 1980 var arbejdsløshedsprocenten i udkantområderne ca. halvanden gang så høje som i Hovedstadsregionen, men forskellen er mindsket betydeligt siden da og blev i slutningen af 1990'erne ubetydelig. Hovedstadsregionen ligger nu kun en smule under landsgennemsnittet, mens øerne i øvrigt ligger højest (især Lolland-Falster og Bornholm).

En sidste indikator er den skattepligtige indkomst pr. indbygger i perioden 1970-2002. Bemærk at tallene ikke er direkte sammenlignelige med dem i tabel 2.

Tabel 5. Skattepligtig indkomst pr. indbygger i regioner/amter, 1970-2002

Lands gennemsnit = 100	1970	1980	1990	2002
Hovedstadsregionen	125	118	117	112
Vestsjælland	93	95	95	95
Storstrøm	90	94	91	92
Bornholm	79	87	85	86
Fyn	89	93	92	93
Sønderjylland	84	90	89	91
Ribe	84	89	91	93
Vejle	87	91	94	97
Ringkøbing	83	87	89	93
Århus	92	94	96	97
Viborg	77	84	87	91
Nordjylland	81	88	88	92

Kilde: Indenrigs- og Sundhedsministeriet 2004

De regionale indkomstforskelle er formindsket betydeligt i denne periode, især i 1970'erne. Det er især kommet Jylland til gode, og de sydøstlige øers status er i forhold til landsgennemsnittet forringet i de sidste årtier.

Alt i alt er de regionaløkonomiske forskelle således formindsket i anden halvdel af 1900-tallet. Denne proces er forløbet ujævn: Den toppede i 1970'erne og er i nogle henseender gået i bakgear i 90'erne. Men man skal være varsom med at overbetone disse svingninger, som nævnt i forbindelse med befolkningsfordelingen i de vestlige lande. Processen har også været geografisk ujævn: Jylland har forbedret sin position mere end øerne, og det er nu de sydøstlige øer der har de største økonomiske problemer. De afgørende faktorer i udviklingen har været:

- industriens forskydning fra Hovedstaden til mellemstore og små byer, især i Jylland. Denne forskydning er blevet fremmet af egnsudviklingspolitikken, men der er næppe nogen tvivl om at lavere lønninger og ejendomspriser, måske også mere stabil arbejdskraft, har været stærkere faktorer. Hertil kommer i dele af Jylland en stærk iværksætterkultur, mens denne er svagere på øerne;
- en vækst i offentlig service i småbyer og landdistrikter, som en befolkning med stedse mere bymæssige holdninger har forlangt og som kommunalreformen i 1970 samt den mellemkommunale udligning har gjort mulig;
- på den anden side har tilbagegangen i landbrugsbeskæftigelsen og den især 1990'ernes stærke vækst i den storbylokaliserede private viden-service og videregående uddannelser trukket i modsat retning.

6. Egnsudvikling efter 1990

Som nævnt blev bevillingerne til egnsudviklingsstøtte skåret stærkt ned i løbet af 1980'erne. I 1990 ophævede Folketinget loven. Der forblev dog i "lov om erhvervsfremme" en bestemmelse, som gav staten mulighed for at bevillige mindre støttebeløb – dette var en betingelse for fortsat at kunne modtage regionalpolitisk støtte fra EF. Egsudviklingsdirektoratets kontorer i Silkeborg blev opretholdt, nu som en del af Erhvervsstyrelsen.

Der var flere grunde til at det daværende borgerlige flertal besluttede at ophæve egnsudviklingsloven. For det første var der i de borgerlige partier stærke strømninger om "mindre stat" (som Mrs. Thatcher, den britiske premierminister i 1980'erne, udtrykte det), en opfattelse som deltes af industriministeren (som det nu hed), Anne Birgitte Lundholt.

For det andet kunne det ud fra de formindskede regionaløkonomiske forskelle hævdes, at lovens eksistensberettigelse var bortfaldet.

For det tredje var der efterhånden mange der argumenterede for at det største regionale problem var Hovedstadens stagnation. Med den tættere integration i EF, som blev forudset med det indre markeds fuldførelse i 1992/93, og den stigende liberalisering af den internationale handel som de igangværende GATT-forhandlinger ville medføre, trængte det spørgsmål sig på hvad der skulle være Danmarks stærke kort i den internationale konkurrence. I det meste af 1900-tallet havde staterne været de afgørende aktører i dette spil, men med deres nu begrænsede virkemidler syntes konkurrencen mellem storbyerne at blive vigtigere (ligesom den havde været det i 1800-tallets frihandelsperiode). De centrale argumenter blev formuleret som "København er Danmarks eneste chance i den internationale konkurrence, Hovedstaden vil så være lokomotivet der trækker resten af landet med sig". Det blev fremsat i en rapport om "Hovedstaden. Hvad vil vi med den?" som en af Statsministeriet nedsat initiativgruppe fik udarbejdet i 1989, og siden mange gange.

Det er klart at meget af argumentationen er den samme som i 1960'ernes debat om vækstcentre. Uanset opfattelsens holdbarhed synes den at virke intuitivt rigtig på

mange mennesker, som formodentlig slutter fra andre situationer hvor en stærk leder kan føre sin gruppe til sejr. Heroverfor kan det indvendes at nok er det især Hovedstaden, der tiltrækker udenlandske investeringer – især i et land som Danmark, hvor det især er vidensintensive erhverv, der tiltrækker dem – men på den anden side er det især mellemstore og små byer samt landdistrikter, der er i stand til at eksportere, fordi det er industri og landbrug der er de vigtigste eksporterhverv (Illeris 2002). Copenhagen Capacity (2004) har opgjort jobeffekten af de 67 udenlandske etableringer, organisationen har lokaliseret i Hovedstadsregionen i 2001-2003. Når virksomhederne er fuldt indfaset, vil de rumme 1295 job. Herudover beregnes via en model det antal job, der herved indirekte skabes, til 1153 i Hovedstadsregionen og 184 andetsteds i Danmark. Det er et beskedent tog, det lokomotiv synes at trække! En international sammenligning tyder ikke på at hovedstædernes størrelse har nogen betydning for de forskellige landes samlede eller deres provinseres økonomiske udvikling (Illeris 2002).

I hvert fald tog en række socialdemokratiske og konservative politikere omkring 1990 initiativ til at styrke København, bl.a. ved anlægget af en fast forbindelse over Øresund samt en københavnsk metro og en "Ørestad" på Vestamager. Samtidig blev formålsparagraffen i den fysiske planlægningslovgivning om "en ligelig udvikling i landet" slettet.

Samtidig med ophævelsen af egnsudviklingsloven fik kommuner og amter lovfæstet deres ret til at drive den erhvervsfremmende politik, de som nævnt allerede var dybt involveret i, men som der indtil da ikke havde været klare regler for. Der forelå kun spredte domstolsafgørelser, og en udvalgsbetænkning fra 1988, der forvildede sig ind i teoretiske juridiske overvejelser, blev ikke fulgt op af nogen lovgivning. Nu tog oppositionen i Folketinget initiativ til en "lov om kommuners og amtskommuners deltagelse i erhvervsudviklingsaktiviteter", der i 1992 blev vedtaget af et bredt flertal. Sammenholdt med ophævelsen af egnsudviklingsloven kom det kom til at se ud som en bevidst flytning af ansvaret for den regionale økonomiske udvikling fra staten til amter og kommuner, der bedre end centraladministrationen kunne siges at kende de enkelte egnes problemer og muligheder. Men i realiteten var der ingen direkte sammenhæng mellem de to lovinitiativer.

På statsligt niveau fik Indenrigsministeriet i slutningen af 1990erne en del af ansvaret for regionalpolitikken, især i relation til den offentlige sektor. Det har siden 2000 fremlagt årlige regionalpolitiske redegørelser. De egentlig erhvervspolitiske tiltag forblev i Erhvervsministeriet (som Industriministeriet nu kom til at hedde), det samme gjaldt loven om kommunale erhvervsaktiviteter.

Der er i dette ministerium – ligesom i mange andre lande – opstået stor opmærksomhed om den amerikanske økonom Michael Porters påpegning af at erhvervenes internationale konkurrenceevne bliver bedre, hvis virksomhederne er lokaliseret i geografiske klynger af beslægtede virksomheder (1990). Forskningen har hermed fået indflydelse på regionalpolitikken, men der savnes måske en hensyntagen til Porters svage sider: At han savner interesse for at der er egne, hvor der ikke er opstået sådanne klynger, og at det er problematisk hvad myndighederne kan gøre for at fremme deres opståen på kort sigt.

Som allerede omtalt tog den regionaløkonomiske udvikling i 1990erne en drejning til fordel for Hovedstaden. Det er svært at sige i hvilket omfang den ændrede statslige politik var årsag hertil. Der er givetvis også kræfter i den generelle samfundsudvikling i de vestlige lande, der trækker i denne retning, herunder den kraftige vækst i den private ”forretningsservice” (konsulenter, IT-service mv.), der overvejende er lokaliseret i storbyer, og de stigende kvalifikationskrav inden for erhvervslivet, som bedst kan opfyldes i storbyerne. Men som nævnt er der ikke nogen generel tendens i den vestlige verden til overgennemsnitlig vækst i de største byer.

Den negative udvikling i en del landkommuner og udkantområder fremkaldte omkring årtusindskiftet ny krav om statslig støtte – krav der for Bornholms vedkommende blev imødekommet. Den borgerlige regering fra 2001 slog i mange henseender ind på en politik til fordel for disse dele af landet. Titlen på dens landsplanredegørelse fra 2003 ”Et Danmark i balance” er næsten ikke til at skelne fra den tidligere formålsparagraf om ”en ligelig udvikling”.

7. Konklusion

Skal man i 2005 kort gøre status for den regionale økonomiske udvikling i Danmark, er situationen meget forskellig for den, der herskede midt i 1900-tallet. Det er ikke længere centralt at skabe arbejdspladser rundt om i landet for de mennesker, landbruget ikke længere kan beskæftige. De er få, og der er ikke meget perspektiv i at skabe ufaglærte industrijobs, som alligevel risikerer at blive bortrationaliseret eller udkonkurreret af virksomheder i lavtlønslande. Industrien *har* ændret sit lokaliseringsmønster radikalt og findes nu fortrinsvis i små og mellemstore byer i udkantområderne. Den er hverken præget af højteknologi eller af lavt kvalifikationsniveau, men af en vidtdreven specialisering i en mængde niches, hvor den er internationalt konkurrencedygtig; trods øget produktion er industri-beskæftigelsen stagnerende og i visse egne aftagende. Disse dele af landet fik i kølvandet på kommunalreformen 1970 en vældig udbygning af den offentlige service.

København har mistet næsten hele sin industri, men har til gengæld fået en kolossal vækst i privat - især vidensintensiv - service, hvoraf en mindre del skyldes udenlandske investeringer. Københavns helt overvejende funktion er - ligesom andre vestlige hovedstæders - blevet at betjene resten af landet med privat og offentlig service. Befolkningmæssigt indtager storbyernes talrige institutioner for videregående uddannelser en vigtig stilling, idet det nu er en stor del af ungdomsårgangene der gennemgår disse uddannelser og i mange tilfælde stifter familie i uddannelsesbyerne, inden mange af dem igen flytter til jobs i andre egne. Desuden tiltrækker storbyerne de fleste af de nu langt flere udenlandske indvandrere.

Litteratur

AKF Nyt 4 (1999) Den regionale udvikling. 1-55.

Andersen, K. & Kaufmann, E. (1988), *De første landsplan-år 1959-64*. Byplanhistoriske noter 17. København: Dansk Byplanlaboratorium.

Andersen, P.Nyboe (1958), Egnsudvikling – teoretiske aspekter og internationale erfaringer. *Nationaløkonomisk Tidsskrift*, 96, 190-207.

Andreasen, G. (1957), *Vestjyllands fremtid*. Harboør.

Andreasen, G. (1983), *Første halvleg*. Harboør: Vest.

Arnting, E. (1983), Egnsudviklingens solidaritetshensyn nedprioriteres. *Byplan*, 35, 6, 187-189.

Betænkning nr. 116 vedrørende arbejdsløshedsøer i Jylland. København, 1955.

Betænkning nr. 206. *Erhvervsudvikling i provinsen*. København, 1958.

Betænkning nr. 1153 (1988), *Kommunerne og erhvervspolitikken*. København, Indenrigsministeriet.

Byplan 6/19 (1967), *Seks politikeres syn på landsplanlægningen*. 174-180.

Christensen, I., Madsen, O. Nørgaard, Mouritzen, P.E. & Skovsgaard, C.-J. (1980), *Regions- og regionalpolitik i Danmark*. Institut for Statskundskab, Århus Universitet.

Christensen, P. Rind (1980), *Den nordjyske industri og egnsudviklingspolitikken*. Aalborg Universitetsforlag.

Christiansen, U. & Madsen, T. (1981), *EF's regionalpolitik*. Hørsholm: Statens Byggeforskningsinstitut.

Christoffersen, H. (2002), *De danske landområder og jordbruget*. København: Amternes og Kommunernes Forskningsinstitut.

Christoffersen, H. (2003), *Det danske bymønster og landdistrikterne*. København: Amternes og Kommunernes Forskningsinstitut.

Copenhagen Capacity (2004), *Investeringsklimaet i Hovedstadsregionen*. København.

Copenhagen Economics (2004), *Hovedstaden og globaliseringen. Danmarks strategiske udfordring*. København.

Dolin, J. & Sanden, E. (red) (1980), *Regionaludvikling i Danmark*. Kulturgeografiske hæfter 16, København.

Egnsudviklingsrådet, *Årsberetninger 1968-1980*. Videreført 1981-1990 i Handelsministeriet: *Investeringer i produktion*.

Erhvervsfremmestyrelsen (2001), *Kompetenceklynger i dansk erhvervsliv – en ny brik i erhvervspolitikken*. København.

Erhvervsministeriet (1995), *Regionalpolitisk redegørelse*. København.

Erhvervsministeriet (2001), *Tæt på erhvervspolitikken dk 21. Regional erhvervspolitisk redegørelse reg.21*. København.

Fonsmark, H. & Lassen, A. (red) (1966), *Planlægning af Danmark*. København: Berlinske forlag.

- Groes, N. (1997), *Uligheder i Danmark – noget om geografiske vækstmønstre og velfærdspolitikken*. København: Amternes og Kommunernes Forskningsinstitut.
- Groes, N. (2004), Skatteprocenter, serviceniveau og udligning i kommunerne. S. 95-114 i *Brudstykker eller sammenhæng – en antologi om forudsætningerne for en offentlig strukturreform*. København: Amternes og Kommunernes Forskningsinstitut.
- Grohnheit, P.E. (red) (1977), *Hvor kragerne vender – et skrift om egnsudvikling*. København: Dansk Byplanlaboratorium.
- Gaardmand, A. (1985), *Plan og frihed – om vækst, omstilling og lokalsamfund*. København: Dansk Byplanlaboratorium.
- Gaardmand, A. (1988), Jobbet til manden eller manden til jobbet? Om dansk regionspolitik 1945-1985. 67-108 i *Regionalpolitiken som politikområde*. Helsinki: Nordrefo.
- Halkier, H. (1998), *Danish Regions and the Europeanisation of Regional Policy*. European Studies 27, Aalborg University.
- Hansen, A.C. (1991), *Den geografiske omfordeling*. København: Amternes og Kommunernes Forskningsinstitut.
- Hansen, H. (1973), *Nyt ord i dansk politik: Lokalisering*. Holte: Liberal.
- Hartoft-Nielsen, P. (1980), *Den regionale erhvervsstruktur- og beskæftigelsesudvikling*. København: Lavindkomstkommisionens sekretariat.
- Hjalager, A.-M., Lindgaard, G. & Snell, H. (1982), *Kommunale og amtskommunale erhvervsfremmende initiativer*. København: Amtskommunernes og Kommunernes Forskningsinstitut.
- Hjalager, A.-M. & Lindgaard, G. (1984), *Livsformer og lokale erhvervspolitiske initiativer*. Oslo: Nordrefo.
- Humlum, J. (1961), *Landsplanlægning i Danmark*. København: Gyldendal.
- Haarløv, T. & Groth Bruun, P. (uden år), *Vestslesvigske perspektiver i egnsudviklingen 1970-1985*. Aabenraa: Eget tryk.
- Illeris, S. & Pedersen, P.O. (red) (1973), *Regionaludvikling i Danmark*. København: Den private Ingeniørfond.
- Illeris, S. (1983), Bymønstrets planlægning 1959-1979. *Byplan*, 35, 3, 82-87.
- Illeris, S. (1990), København, Danmark og den internationale konkurrence. *Byplan*, 42, 5, 158-159.
- Illeris, S. (1994), *Essays on Regional Development in Europe*. Dept. of Geography and International Development Studies, Roskilde University.
- Illeris, S. (1999), En geograf i landsplanlægningen. 15-19 i K.Andersen & E.J.Møller (red), *Danmark under forvandling*. Byplanhistoriske noter 40. København: Dansk Byplanlaboratorium.
- Illeris (2000a), Hvilken effekt har transportinfrastruktur på erhvervsudviklingen? *Geografisk Orientering*, 30, 6, 564-568.
- Illeris, S. (2000b), Hvorfor vokser København igen? (samt lidt om Århus, Odense og Aalborg). *Byplan*, 52, 3, 98-103.
- Illeris, S. (2002), Is Growth in Cities Contagious? 30-35 in Ministry of the Environment, *European Cities in a Global Era*. Copenhagen.

Illeris, S. (2003), Shifts and Structural Components in Regional Development: Denmark 1982-2000. 81-94 in R.Domanski (ed), *Recent Advances in Urban and Regional Studies*. Warsaw: Polish Academy of Sciences, Committee for Space Economy and Regional Planning.

Indenrigsministeriet (1998), *Markedskræfter og politisk styring. Den regionaløkonomiske udvikling i Hovedstadsområdet og det øvrige land*. København.

Indenrigs- (fra 2002: og Sundheds)ministeriet (2000-), *Regionalpolitiske redegørelser*. København.

Indenrigs- og Sundhedsministeriet (2003), *Konference om regional udvikling*. København.

Initiativgruppen om Hovedstadsregionen (1989), *Hovedstaden. Hvad vil vi med den?* København: Statsministeriet.

Kampmann, V. (1960), De forsømte landsdele. 85-90 i *Undervejs*. København: Fremad.

Kaufmann Rasmussen, E. (1959), En landsplan-hypotese. *Byplan*, 11, 124-128.

Kommunernes Landsforening (1996), *Et spadestik dybere. En bog om kommunernes erhvervspolitik*. København.

Kommunernes Landsforening (2000), *"Blinde vinkler" i den statslige regionalpolitik*. København.

Kongstad, P. (1977), Vækstpoler – endnu et Fata Morgana? *Byplan*, 29, 6, 212-215.

Landsplanudvalgets sekretariat (1970), *Landsplanlægning – status og fremtidsperspektiver*. København.

Lüttichau, K. (1968), Arbejdsløshed og beskæftigelse. Bilag 1, kap. 5 in *Beretning fra Udvalget vedrørende Sønderjyllands Udviklingsprogram*. (No place).

Madsen, P.A.T. (1986), *Den regionale udvikling af erhvervsstrukturen i Danmark*. Notat 58, Geografisk Institut, Århus Universitet.

Maskell, P. (1981), *Egnsudviklingsstøttens betydning 1972-80*. Publikation 25, Institut for Trafik-, Turist- og Regionaløkonomi, Handelshøjskolen i København.

Maskell, P. (1983), Egnsudviklingsstøttens effekt – en kompleks størrelse. *Byplan*, 35, 6, 182-186.

Maskell, P. (1990), Hen til kommoden Om den danske Vækstcenterdebat igennem 30 år. 83-90 in L.Füssel & T.Skjøtt-Larsen (red), *Fra trafik og musik til virksomhedsstrategier*. København: Samfundslitteratur.

Miljøministeriet (2003), *Et Danmark i balance*". København.

Møller, J. (1982), *Vestjyllands udvikling*. Ringkøbing: Vestjyllands Udviklingsråd.

Møller, J. & Riisom, P. (1988), *Plan i erhvervspolitikken*. København: Dansk Byplanlaboratorium.

Møllgaard, J. (1977), Egnsudviklingspolitik i 25 år. 5-14 in *Hvor kragerne vender*. Skrift 14, Dansk Byplanlaboratorium. København.

Olsen, E. (1965), Erhvervslivets lokalisering. *Nationaløkonomisk Tidsskrift*, 103, 1-2, 18-30.

Oscarsson, G. (red), Internationalisering och regional utveckling. *NordREFO*, 1990:2.

Pedersen, P.O. (1983), *Vandringerne og den regionale udvikling*. Esbjerg: Sydjysk Universitetsforlag.

Perroux, F. (1955), *Note sur la notion de la pôle de croissance*. Paris: Institut de Science Economique Appliquée.

Planstyrelsen (1990), *Tendenser i den regionale udvikling i Danmark*. København.

Porter, M. (1990), *The Competitive Advantage of Nations*. London & Basingstoke: Macmillan.

Rasmussen, K. (1968), Regional indkomstfordeling og erhvervsstruktur. Bilag 2, Kap. 6 i Udvalget vedrørende Sønderjyllands Udviklingsprogram, *Beretning. Egnsudvikling under økonomisk vækst*. Tønder.

Schmidt, E.I. (1999), Landsplanlægningen i økonomisk og politisk perspektiv (Kampmann og Krag). 8-12 in K.Andersen & E.J.Møller (red), *Danmark under forvandling*. Byplanhistoriske noter 40. København: Dansk Byplanlaboratorium.

Svensson, B. (intet år). Forord. 7-10 i B.Svensson (red), *Danmark i støbeskeen, Egnsudvikling og samfund*. København: Branner & Korch.

Tanvig, H.W. (1986), *Lokal erhvervs- og arbejdsmarkedspolitik*. Esbjerg: Sydjysk Universitetsforlag.

Veggeland, N. (red), Norden utfordres – internasjonaliseringens mange regionale ansikter. *NordREFO*, 1993:5.

BYPLANHISTORISKE NOTER

52. Regionplanlægning

- bidrag til regionplanlægningens historie.

Af Vilhelm Brage Michelsen, Karsten Bay Christensen og Ib Ferdinandsen. 2005.

51. Centerplanlægning - Udvalgte byplanopgaver.

Udført i konsulentfirmaet Institut for Center-planlægning i 1960'erne. Af Jesper Harvest. 2004. 46 s. PRIS: 100 kr.

48. Mit Arkitektliv

Af Kirsten Andersen. 2003. 64 s. PRIS: 50 kr.

47. Da Danmark blev lavet om – Kommunalreform og nye planlove.

Byplanhistorisk udvalgs 18. seminar, maj 2002.

Red. Elith Juul Møller - 48 s.

46. Om byplan i Grønland - mellem præstestyre og

hjemmestyre. Af Poul Lyager. 2002. 82 s. PRIS: 90 kr.

45. Lem Præstegård i Vestsalling: Betragtninger over børnenes legevirksomhed, udarbejdet i den regnfulde sommer 1987.

Af Max Sigumfeldt.

Red. Edmund Hansen og Vibeke Dalgas. 2001. 22 s. PRIS: 50 kr.

44. Danske Stationsbyer i byplanlægningens århundrede.

17. seminar maj 2001, Gammel Dok. Red. Poul Sverrild, Jens

Johansen, Vibeke Dalgas og Elith Juul Møller. 87 s. UDSOLGT

43. ÆBÆ: Ældre byplanlæggere 1954-2000.

Red. Kirsten Andersen. 2001. 131 s. PRIS: 90 kr.

42. Byplanhistorisk status ved årtusindskiftet: Danske byers planlægning fra 1945-2000.

Red. Inge Alstrup, Lisa la Cour,
Sven Allan Jensen og Kristian Larsen. 102 s. PRIS: 50 kr.

41. Fyn - regionen i midten: Regionplanlægningen fra Kommunalreformen til "Lov om planlægning".

15. seminar, 28.maj 1999.

Red. Lisbet Wolters og Ole Winding. 2001. - 66 s. PRIS: 50 kr.

40. Danmark under forvandling: De store planer og deres skæbne.

14. seminar, maj 1998. Red. Kirsten Andersen og
Elith Juul Møller. 1999. 43 s. PRIS: 50 kr.

39. Fra gamle dage til nutidens begyndelse:

Overfredningsnævnets arbejde i årene 1962-1976.

Af Johan Garde. 1998. - 53 s. PRIS: 90 kr.

38. Byplanuddannelsen i Danmark 1930 til 1997.

13. seminar, 30. maj 1997, Charlottenborg.

Red. Inge Alstrup og Lisa la Cour. 1998. - 86 s. PRIS: 50 kr.

37. Arkitektskolernes byplanuddannelse 1930-1997.

13. seminar, 30. maj 1997, Charlottenborg.

Red. Ole Winding. 1997. 70 s. PRIS: 50 kr.

36. Strandhaven - et kolonihaveområde bliver til lav, tæt

boligområde. Af Kirsten Andersen. 1997. 47 s. PRIS: 50 kr.

35. Hovedstadsregionen i historisk tilbageblik.

12. seminar, juni 1996.

Red. Elith Juul Møller. 1997. 24 s. PRIS: 50 kr.

34. Købstædernes byfornyelse. 11. seminar, 8. december 1995,

Arkitektskolen i Aarhus.

Red. Lisbet Wolters og Ole Winding. 1999. 63 s. PRIS: 50 kr.

33. Ti år med en generalplanskitse 1958-1968.

Af Poul Lyager. 1996. 60 s. PRIS: 90 kr.

**32. Hovedstadsrådet, 1. april 1974 - 31. december 1989 -
erindringer 6 år efter.**

Af Hugo Marcussen. 1996. 27 s. PRIS: 50 kr.

31. Byfornyelse - fra gadegennembrud til integreret byfornyelse.

10. seminar, juni 1995. Red. Kirsten Andersen, Sven Allan Jensen og

Lisa la Cour. 1996. 71 s. PRIS: 90 kr.

30. Det åbne land. 9. seminar 1994. Red. Kirsten Andersen og Elith
Juul Møller. 1995. 61 s. PRIS: 90 kr.

**29. Lidt om fredningsplanlægning og om nogle af de mennesker
jeg mødte hen ad vejen.**

Af H.H. Holden Jensen. 1994. 64 s. PRIS: 90 kr.

28. Forstæderne - bydannelse og byplaner. 8. seminar, juni 1993.

Red. Sven Allan Jensen og Poul Strømstad. 1994. 66 s. PRIS: 90 kr.

27. Byens offentlige rum. 7. seminar, juni 1992.

Red. Vibeke Dalgas og Poul Strømstad. 1994. 84 s. PRIS: 80 kr.

26. Københavnske generalplantilløb 1932-1958.

Af Poul Lyager. 1992. 63s. PRIS: 90 kr.

25. Sommerhuset - fødsel og opvækst. 6. seminar, juni 1991.

Red. Elith Juul Møller og Poul Strømstad. 1992. 60 s. PRIS: 70 kr.

24. Da miljøet kom til byen.

Af Bent Flyvbjerg. 1991. 63 s. PRIS: 90 kr.

**23. Fra sommervilla til feriehytte - om århundredets og
mellemkrigstidens fritidsbebyggelser.**

Af Nan Dahlkild. 1991. 62 s. Udsolgt - kan lånes på biblioteket.

22. Trafikken og byerne - udvikling og planlægning.

5. seminar, juni 1990.

Af Edmund Hansen m.fl. 1991. 103 s. PRIS: 70 kr.

21. Fingerplanen - tilblivelsen, oplevet fra gulvet 1945- 50.

Af Sven Allan Jensen. 1990. 38 s. PRIS: 50 kr.

20. Københavns Kommune - humanitær byplanlægning 1940-70.

Af Max Siegumfeldt. 1990. 38 s. PRIS: 60 kr.

**19. Boligbyggeriet og boligområderne i by- og
regionplanlægningen i vort århundrede.**

4. seminar, juni 1989. Af Tim Knudsen m.fl. 1990. 86 s. PRIS: 70 kr.

18. Rødovre - træk af kommunens byplanhistorie.

Af Niels Fosdal. 1989. 23 s. PRIS: 40 kr.

17. De første landsplanår 1959-64.

Af Kirsten Andersen og Erik Kaufmann. 1988. 25 s. PRIS: 40 kr.

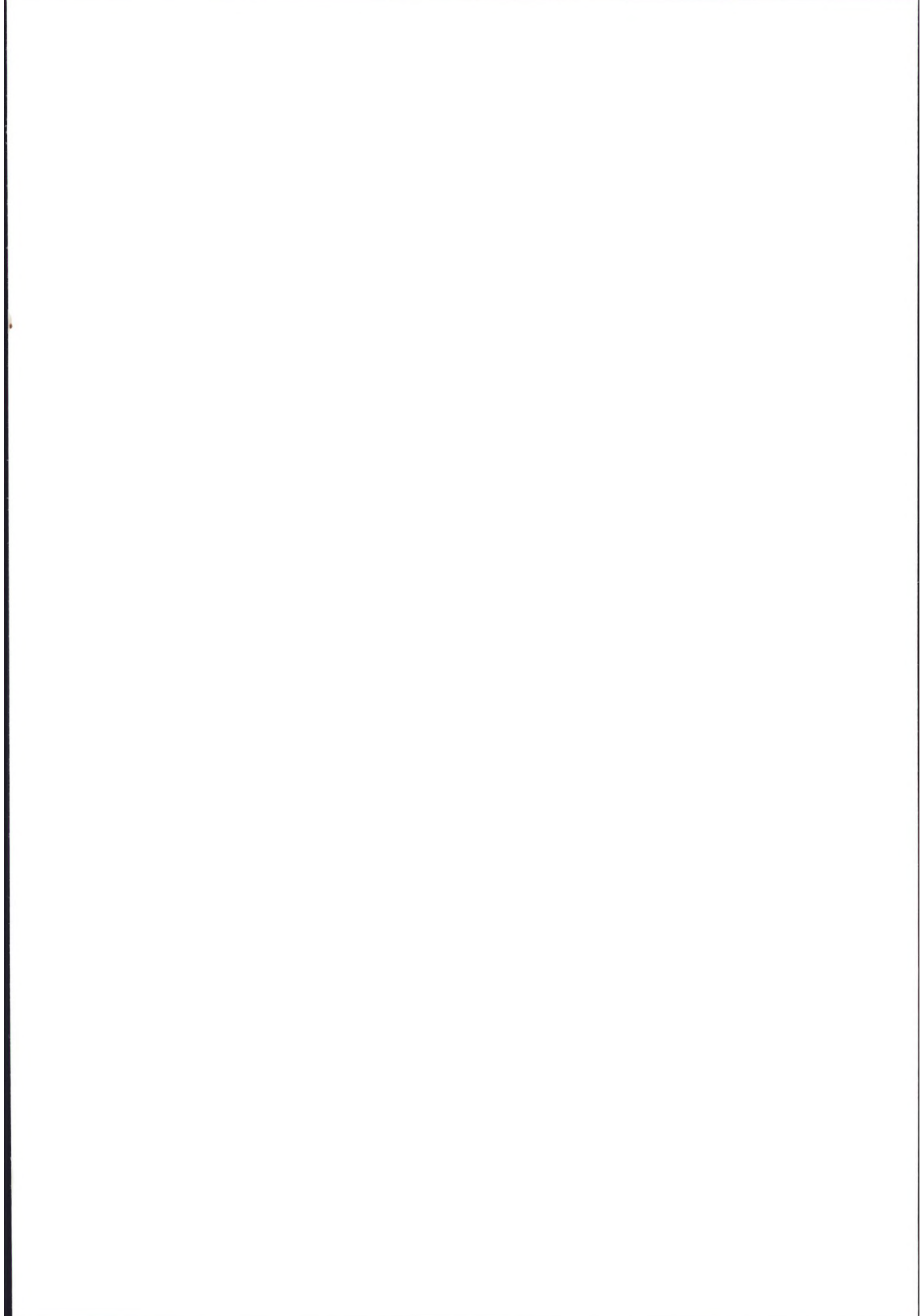
16. De store vækstår - fra ca. 1960 og videre frem.

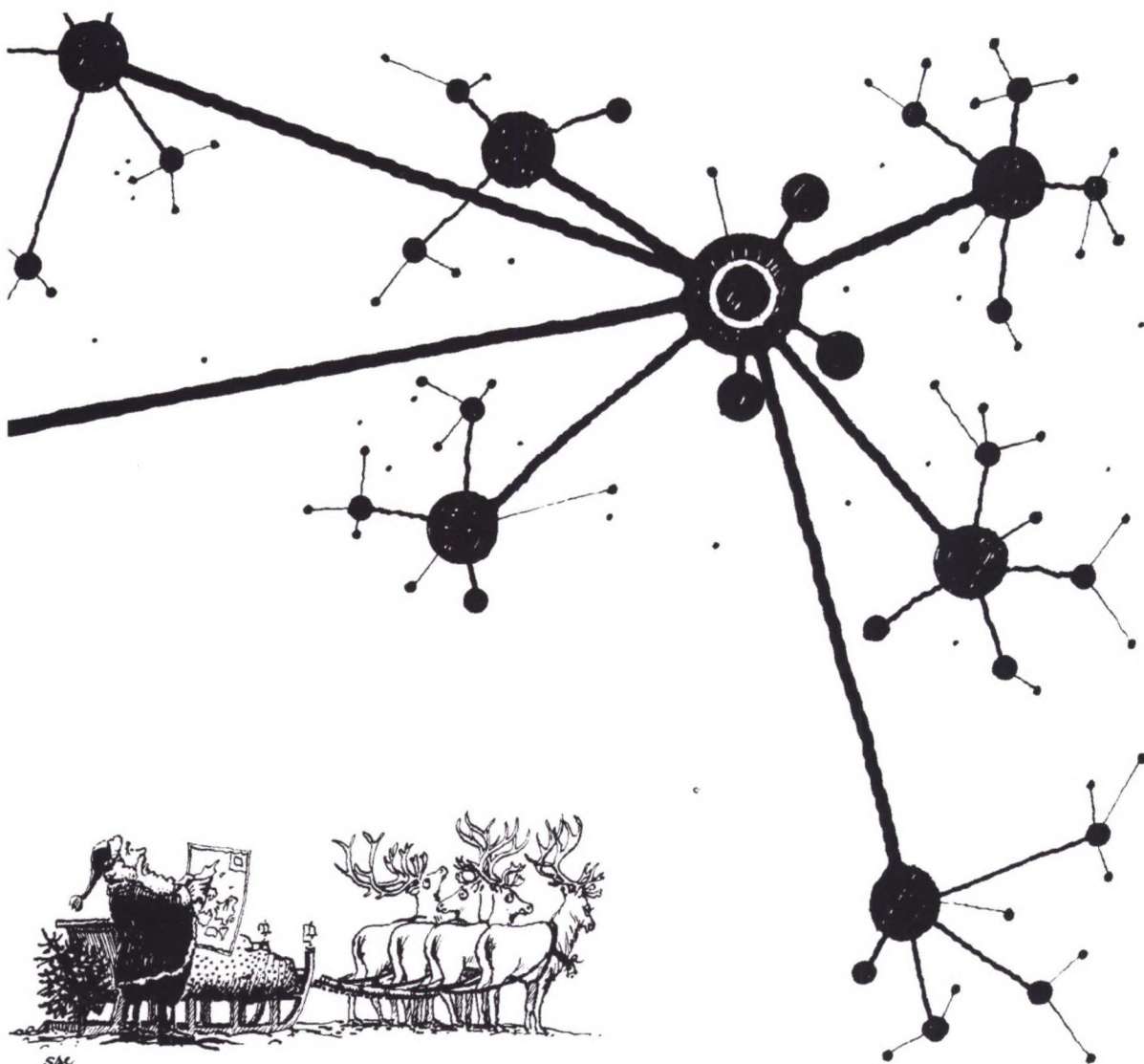
Seminar, juni 1988.

Af Sven Allan Jensen m.fl. 1989. 62 s. PRIS: 50 kr.

- 15. Industrikvarteret i Gladsaxe.** Af Vagn Isaksen, Edmund Hansen og Ella Bredsdorff. 1988. 114 s. PRIS: 60 kr.
- 14. Notat om Storkøbenhavns planlægning, 30. maj 1960.** 1988. 38 s. PRIS: 50 kr.
- 13. Med de venligste hilsner fra Steen Eiler Rasmussen.** Red. Vibeke Dalgas. 1988. 28 s. PRIS: 40 kr.
- 12. 40'ernes og 50'ernes byplanhistorie –** indlæg mv. fra seminar, juni 1987. Af Edmund Hansen m.fl. 1987. 77 s. PRIS: 50 kr.
- 11. Værløse - en kommunes byplanhistorie 1944-74.** Af Max Siegmundfeldt. 1987. 69 s. PRIS: 50 kr.
- 10. 20'ernes og 30'ernes byplanhistorie –** indlæg fra seminar, juni 1986. Af Edmund Hansen, Lisbeth Balslev og Ole Thomassen. 1987. 41 s. PRIS: 35 kr.
- 9. Lærestalernes Fælles Byplankursus 1955-69.** Af Kirsten Andersen. 1986. 45 s. PRIS: 40 kr.
- 8. Bag kulisserne - Køge Bugt lovens politiske og administrative forspil.** Af Frank Bundgaard. 1986. 55 s. PRIS: 45 kr.
- 7. Planlægningens græsrodde.** Af Carl Evald Hansen. 1986. 20 s. UDSOLGT.
- 6. Byplanhistoriske erindringer fra midten af 40'erne til begyndelsen af 50'erne.** Af Jesper Termansen. 1986. 47 s. PRIS: 40 kr.
- 5. Tilbageblik.** Af Edmund Hansen. 1985. 43 s. PRIS: 25 kr.
- 4. Bidrag til naturfredningens historie.** Af C. Blixenchrone- Møller. 1985. 74 s. PRIS: 35 kr.
- 3. Athen-erklæringen.** Oversat og kommenteret af Ernst Kristoffersen. 1985. 20 s. PRIS: 20 kr.
- 2. Havneby på Rømø.** Af Jesper Termansen. 1985. 37 s. PRIS: 30 kr.
- 1. Udokumenterede optegnelser om et halvt århundredes levnedsløb.** Af Flemming Teisen. 1985. 89 s. (genoptryk). PRIS: 40 kr.

Byplanhistoriske noter kan købes i
Dansk Byplanlaboratorium for de anførte priser
Bestilling tlf. 33 13 72 81 eller
www.byplanlab.dk/publikationer

ISBN 87-90413-35-0